

ХОДАНИЧ Л. П., ХОДАНИЧ П. М.

СТИЛІСТИКА В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

УЖГОРОД 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ЗАКАРПАТСЬКИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Ходанич Л.П., Ходанич П.М.

СТИЛІСТИКА В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Методичний посібник для вчителя

Ужгород – 2021

Ходанич Л.П., Ходанич П.М.

Стилістика в профільній школі: Методичний посібник для вчителя. – Ужгород: ЗІППО, 2021. – 85 с.

Посібник містить матеріали для методичного забезпечення уроків стилістики, введеної в старших класах профільної загальноосвітньої школи (філологічний напрям) як розділ курсу «Українська мова», а також як курс за вибором, факультатив, гурток (суспільно-гуманітарний, художньо-естетичний напрям).

Адресовано для вчителів української мови і літератури.

Рецензенти:

Ребрик Н. Й., к. філ. н., Закарпатська академія мистецтв

Гнаткович Т. Д., канд. педагог. наук, завметодкабінетом суспільно-гуманітарних дисциплін Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти

Схвалено до друку науково-методичною радою
Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти
(Протокол № 1 від 22 лютого 2021 р.)

	ЗМІСТ

Вступ	4
Стилістика як важлива складова вивчення мови	7
Стиль та текст як категорії лінгвостилістики	13
Стилістичні засоби української мови	18
Схеми стилістичного аналізу художнього тексту	33
Робота зі стилістики та культури мовлення в профільній школі	36
Висновки	46
Стилістичні вправи	47
Література	83

	ВСТУП

Аналіз філософських, психологічних, науково-педагогічних джерел і нормативних документів про освіту в Україні свідчить, що альтернативою виходу із загальної освітньої кризи в державі, зокрема кризи шкільної освіти, що мають спільні ознаки із кризою світової освітньої практики, виключна більшість авторів вважають реалізацію ідей фундаменталізації, гуманізації й гуманітаризації., що так чи інакше торкаються впровадження ідеї особистісно зорієнтованого навчання та виховання. У такому ракурсі нагальною потребою стала розробка проблем профілізації старшої школи. У працях О.В.Барановської, Н.М.Бібік, С.П.Бондар, М.І.Бурди, Г.О.Васьківської, М.В.Головка, Ю.О.Дорошенка, В.І.Кизенка, П.І.Сікорського, О.М.Топузова та ін. з'ясовуються різноманітні проблеми змісту профільної освіти.

Дослідженням проблем гуманітарної освіти займаються науковці Н.В.Бондаренко, Н.О.Варзацька, Н.Б.Голуб, Л.І.Курач, Н.М.Логвиненко, В.І.Новосьолова, С.П.Паламар, О.Н.Хорошковська, З.О.Шевченко, Г.Т.Шелехова, А.В.Ярмолюк та ін., а також методисти та педагоги-практики. Один із висновків, зроблених дослідниками та практиками на сьогодні: гуманітаризація змісту освіти має бути досягнута в рамках викладання традиційних предметів за рахунок виявлення їхнього гуманітарного потенціалу [2, с.48].

З огляду на вказане роль предметів «українська мова» та «українська література» у шкільному курсі, поруч з предметами гуманітарного циклу, набуває додаткової ваги. А зважаючи на те, що стилістика – своєрідна кульмінація вивчення мови, важко помилитись у визнанні вагомості ролі цього розділу під час опанування учнями мови.

Головна мета діяльності вчителя нині має забезпечувати формування всебічно розвиненої особистості, яка б гармонійно поєднувала власні інтереси й високий професіоналізм із суспільними цінностями й інтересами. Мовно-комунікативна компетентність молодшої людини – одна з передумов досягнення її життєвої мети, адже особистість у демократичному суспільстві постійно стикається з питаннями власної соціальної мобільності. Опанування стратегії спілкування, що вико-

ристовується в різноманітних ситуаціях, неможливе без знання мови та мовлення, зокрема стилістики.

Стилiстика – своєрiдний пiдсумок засвоєння мови, її успішне опанування свiдчить про сформовану мовну особистiсть з високим рiвнем мовно-комунiкативної компетентностi. Як зазначає професор О.Д. Пономарiв, практичне значення стилiстики полягає в пiднесеннi культури мовлення суспiльства [5, с.3]. Тут пiдкреслено важливу суспiльну функцiю вивчення стилiстики, її нерозривний зв'язок з культурою мовлення та культурою суспiльства в цiлому. Адже стилiстична своєрiднiсть слiв, словосполучень i речень тiсно пов'язана з такою логiчно-значеннєвою емоцiйною ознакою, як ментальнiсть – сукупнiсть психiчних, iнтелектуальних, релiгiйних, естетичних та iнших особливостей мислення народу, соцiальної групи, iндивiда [7, с.335].

Стилiстика як роздiл науки про мову вивчається в школi, починаючи з початкової школи, коли учнi вперше доводуються про текст, практично вивчають його як зв'язнiсть i цiлiснiсть, а також ознайомлюються з описом та розповiддю як типами мовлення. Ця робота триває до кiнця вивчення ними шкiльного курсу мови, коли роздiл про стилi мовлення виконує не так завершальну, як об'єднaвчу вiдносно iнших роздiлiв функцiю. Адже за функцiонально-стилiстичного текстоцентричного пiдходу до вивчення мови учнi мають вiдстежити будь-яке вивчене явище в безпосередньому зв'язку з iншими в живому потоцi мовлення, набути умiнь i навичок використовувати засвоєне на практицi, пiд час складання та використання повiдомлень рiзноманiтного призначення у рiзних ситуацiях.

Як зазначено в чиннiй програмi «Українська мова. 10-11 класи», «...шляхом застосування текстоцентричного пiдходу посилюється увага на iнтегруваннi теоретичних i прагматично-орiєнтованих роздiлiв курсу сучасної української лiтературної мови (фоностилiстика, стилiстична лексикологiя, граматична стилiстика, стилiстика й культура мовлення, риторика), ширшому використаннi нових освiтнiх технологiй, у т.ч. iнформацiйно-комунiкацiйних, науково- i навчально-популярних посiбникiв i словникiв, довідниково-енциклопедичних, комп'ютерних засобiв» [27, с.5]. Для вчителя текст, що використовується з навчальною метою – засiб формування в учнiв i мовних, i мовленнєвих, i соцiокультурних знань i вмiнь. Добiр текстiв соцiокультурної тематики сприяє стимулюванню iнтересу учнiв до вивчення мови та до навчальної дiяльностi загалом.

Проблемі формування комунікативної компетентності учнів та вивчення стилістики в умовах освітнього процесу сучасної школи присвятили ряд своїх робіт і досліджень вітчизняні методисти та лінгвісти О.Біляєв, Н.Бондаренко, Н.Ботвина, Л.Варзацька, Г.Волкотруб, Н.Голуб, О.Горошкіна, Н.Грипас, Т.Єщенко, С.Караман, О.Ковальчук, П.Кордун, С. Косянчук, В.Мельничайко, А.Нікітіна, Н.Новосьолова, М.Пентиліук, О.Пономарів, Л.Романова, Л.Федоренко, Т. Федорчук, С.Шевчук, Г.Шелехова, та ін. Однак в умовах постійних змін є нагальна потреба доповнити, адаптувати до нових умов накопичені знання з викладання стилістики в школі. Оновлення змісту освіти, її нормативно-правової бази, запуск у дію концепції Нової української школи, демократизація та гуманізація освітнього простору, освоєння нових навчальних програм і створення авторських, викладання в руслі інтерактивних технологій та педагогіки партнерства, компетентнісний підхід – усе це поставило вчителя на шлях творчого пошуку і дослідницької роботи. Цей пошук спрямований на вдосконалення відомих методів і засобів педагогічної праці, на освоєння нових.

Відомо, що вищим рівнем професійного мовлення є його культура. Культура забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, ефективного здійснення всіх функцій мови, вона опшляхетнює стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом. Працюючи над засвоєнням стилістичних норм, словесник працює і над підвищенням загальної культури особистості та суспільства.

Мета посібника – збагатити арсенал методичних засобів учителя-словесника під час опанування учнями стилістики та культури мови. Посібник містить матеріали як для теоретичного огляду, так і для методичного забезпечення уроків стилістики, введеної в старших класах профільної загальноосвітньої школи (філологічний напрям) як розділ курсу «Українська мова», а також як курс за вибором, факультатив, гурток (суспільно-гуманітарний, художньо-естетичний напрям). Його адресовано вчителям української мови і літератури, керівникам гуртків словесності, старшокласникам, які прагнуть самостійно додатково опрацювати складні мовні питання та явища.

	СТИЛІСТИКА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВИВЧЕННЯ МОВИ
--	---

Уроки розвитку комунікативних умінь відображають цілеспрямований системний процес формування мовної особистості з високим рівнем комунікативної здатності й самореалізації в життєвій, суспільній і професійній діяльності. Це особливі, специфічні навчальні заняття, спрямовані на розвиток умінь спілкуватися, комунікувати, а саме сприймати, осмислювати, аналізувати, відтворювати готові тексти й на основі зразків навчатися будувати, удосконалювати й редагувати власне мовлення. Джерелом формування мовленнєво-комунікативних умінь є навчально-практична діяльність з мовним і мовленнєвим матеріалом.

Один із підходів до вивчення рідної мови в школі сьогодні – **функціонально-стилістичний**, згідно з яким будь-яке мовне явище вивчається в системі стильової організації мовлення. Адже найкраще видно особливості певної групи іменників, прикметників, числівників чи інших частин мови в живому потоці мовлення, залежно від умов спілкування. При вивченні мовних явищ відповідно до їх вживання у мовленнєвому середовищі набуває сенсу прагматично-конкретний бік вивчення мовної теорії.

Основна мета вивчення стилістики в школі – засвоєння стилістичних норм сучасної української мови, оволодіння знаннями про особливості функціональних стилів, формування вмінь і навичок добирати стилістичні ресурси відповідно до ситуації мовлення формування навичок комунікативно виправданого використання засобів мови з дотриманням етикетних норм спілкування.

Стилістика – це розділ науки про мову, який вивчає функціональні стилі мови та засоби мовлення, що використовуються відповідно до заданого стилю. Стиль – це суспільно усвідомлена і функціонально зумовлена, внутрішньо об’єднана сукупність прийомів уживання, відбору і поєднання засобів мовного спілкування... (В.Виноградов).

Ще в XVIII ст. Ж.Бюффон стверджував: «Стиль – це сама людина». Слово «стиль» багатозначне, воно може означати:

1) експресивний стиль – різновид мови, закріплений у суспільстві традицією за однією з найбільш загальних сфер соціального життя – експресивні стилі (нейтральний, високий (книжний), низький (розмовний));

2) функціональний стиль – відображає соціальні відносини і види діяльності: художній, науковий, публіцистичний, оф.-діловий, конфесійний, епістолярний, розмовно-побутовий;

3) індивідуальний стиль – індивідуальна манера говорити і писати, самовиражатись;

4) стан мови чи мистецтва в певну епоху (стиль епохи: античної, середньовічної, нової, новітньої).

5) стиль мистецьких напрямів, які не завжди збігаються з хронологічними епохами (монументальний, орнаментальний, бароко, романтизм, сентименталізм, класицизм, реалізм, модерн, конструктивізм, неокласицизм тощо);

6) культурна парадигма часу – стиль як явище людської культури.

Про стиль можна говорити як про аспект мовної системи, як ступінь інтенсивності виражальних можливостей мови і мовців (стиль експресивний), як культурно-естетичне поняття, напрям (стиль художній); як манеру вираження, тобто використання мовних засобів (стиль жанру), як вияв індивідуальності (стиль індивідуальний), як данину часові), як відхилення від узвичаєної норми, як ефективність мовної комунікації, як лад мови, склад, тон, як якість мови, як специфічність, своєрідність і оригінальність.

Звичайно, інформація у вигляді тексту, що потрапляє в поле впливу різних стильових аспектів, матиме різну форму.

Завдання курсу стилістики в школі – не тільки ознайомити учнів з особливостями функціонування мови у різних сферах спілкування, а й дати систематичні знання про особливості функціональних стилів мови, сформулювати вміння й навички комунікативно виправданого використання стилістичних ресурсів мови у залежності від ситуації мовлення, ознайомити учнів із поняттям авторського (письменницького) стилю, виховувати потребу вивчати рідну мову, повагу до української літературної мови як мови державної; формувати індивідуальну та загальну культуру мовлення.

За усталеною класифікацією, розрізняють та вивчають такі функціональні стилі української мови: художній, офіційно-діловий, публі-

цистичний, науковий, конфесійний, розмовний, епістолярний. Вони формувалися поступово, історично, разом з розвитком самої мови.

Розмовний (розмовно-побутовий) стиль – особливий, вважаємо – найдавніший, різновид літературної мови, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні. Цей стиль реалізується через діалогічне мовлення. Його ознаки: використання розмовної, просторічної, діалектної лексики, висока емоційність, невимушеність у доборі мовних засобів, наявність неповних речень, широке використання складних безсполучникових речень.

Офіційно-діловий стиль – різновид літературної мови, що використовується в офіційному спілкуванні і обслуговує сферу виробництва та управління – ділових стосунків. Має різновиди: канцелярський, законотворчий, дипломатичний підвиди. Канцелярський різновид реалізується переважно в жанрі документа (автобіографія, акт, закон, довідка, доповідна записка, доручення, договір тощо). Типовими мовними ознаками офіційно-ділового стилю є нейтральна лексика, особлива термінологія та усталені мовні стереотипи, безособовість, стислість, чіткість, послідовність викладу, застосування рубрикації протягом навіть одного речення; відсутність питальних та окличних речень тощо.

Науковий стиль – різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформаційною метою в галузі науки та освіти і має кілька підвидів: власне науковий, навчальний, науково-популярний. Переважно використовується в писемній формі. Його жанри – наукова чи науково-популярна стаття, монографія, підручник, словник, енциклопедія, дисертація, лекція, вправа, тест тощо. Ознаки наукового стилю: велика кількість термінів у тексті, тільки стилістично нейтральна лексика, наявність абстрактних іменників із суфіксами -ість, -ств(о), -ізм, -аці(я), використання складних речень з різними видами підрядності, із зворотами і вставними конструкціями; чіткість, послідовність, логічність викладу; велика кількість посилок та цитат.

Художній стиль – різновид літературної мови, яким послуговуються письменники для творення мовної картини світу через конкретно-чуттєві образи [1, с.30]. Його основна функція – вплив на читача чи слухача. Він має як письмову, так і усну форму та реалізується в літературних жанрах: вірш, оповідання, повість, роман, драма тощо. Типові ознаки художнього стилю – емоційно-забарвлена лексика, використання слів у переносному значенні, вільна синтаксична струк-

тура речень, наявність різних за метою висловлювання і емоційним забарвленням речень, глибока виразність, емоційність, картинна мальовничість, коли словом «малюють».

Конфесійний стиль – різновид української мови, який обслуговує релігійні потреби людей. Має усну й письмову форми. Виражається в жанрах проповіді, житія та молитви. Типовими ознаками цього стилю є широке використання сакральної (релігійної) лексики на позначення свят, таїнств, імен святих, церковних атрибутів, наявність інверсії та анафори у текстах, урочистість та широке використання тропів (символів, алегорії, епітетів).

Публіцистичний стиль – різновид літературної мови, призначений для передачі масової інформації. Його основна функція – донесення інформації, формування громадської думки. У текстах яскраво поєднується логіка викладу з емоційним фоном. Має усну (радіо, телебачення виступи на мітингах, зборах тощо) і писемну форму (через пресу). Жанри: публіцистична стаття, репортаж, інтерв'ю, памфлет, фейлетон, есе, реклама тощо. Типові мовні ознаки: широке використання суспільно-політичної, юридичної, економічної, технічної та культурно-освітньої лексики; наявність емоційно забарвлених слів, тропів, фразеологізмів; наявність всіх типів речення, зокрема окличних і питальних, риторичних питань, пристрасний, оцінний тон мовлення.

Епістолярний стиль – різновид літературної мови, що обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин. Головний жанр – лист. Виділяють приватно-ділове, родинно-побутове, інтимно-товариське листування. Головна функція – інформація у формі спілкування. Реалізується лише у писемній формі та має такі жанри: приватний лист, записка, щоденникові записи, мемуари. Типовими мовними ознаками епістолярного стилю є використання звертань, наявність традиційних словосполучень на початку і в кінці посилання, використання різноманітних побажань і вітань, невимушеність у доборі мовних засобів та безпосередність у вираженні емоцій.

Кожному із стилів відповідають особливості використання мовних засобів різних рівнів, тому на уроках під час вивчення стилістики розглядають стилістичні можливості фонетики, лексики й фразеології, словотвору, а також граматичні та синтаксичні ресурси стилістики. Під час загального стилістичного аналізу тексту всі рівні мови зводять воедино, що дає можливість здійснити узагальнені висновки.

Під **стилістичними вміннями** слід розуміти особливу групу мовленнєвих умінь, такі інтелектуальні дії, в основу яких покладено

аналіз умов і шляхів вибору тих чи інших мовних засобів залежно від призначення та цілей комунікації [36, с.7].

Шлях засвоєння мови ґрунтовно описано психолінгвістами у вигляді послідовних кроків: мовні знання – первинні вміння (елементарні дії) – навички (дії, що виконуються автоматично) – вторинні вміння (комплексні мовленнєві дії, в основі яких – навички). Елементарні знання та навички, первинні вміння учні здобувають уже в початковій школі, однак вторинні вміння – в основній та, найважливіше, у старшій ланці, де **формування мовно-комунікативної компетентності** охоплює знання основ мовної системи й теорії мовлення, відповідні вміння, сформовані на основі цих знань, мінімальний досвід ефективно застосовувати їх у різних життєвих ситуаціях повсякденного спілкування, дотримання правил поведінки, соціальних норм мовленнєвого спілкування, усвідомлення системи цінностей, на основі яких вони сформовані суспільством [34, с.2].

Найбільше уваги стилістиці приділяється у профільній школі. Так, в 11 класі загальним підходам до стилістики виділяється 3 години, офіційно-діловому стилю та його особливостям, жанровій специфіці – 14 годин, художньому – 15, публіцистичному – 14, конфесійному та епістолярному – по 2 години, техніці підготовки до виступу – 12 годин.

У процесі вивчення стилістики учень має досягти конкретних результатів, а саме: уміти розрізняти стилістику практичну і функціональну, оволодіти стилістичними нормами української літературної мови; особливостями стилів мовлення, їх підстилів, вирізняти основні жанри та характерні мовні засоби; оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму і мовного оформлення; добирати мовні засоби залежно від задуму висловлювання, стилю і жанру мовлення; коригувати усне мовлення у процесі говоріння, враховуючи реакцію слухача; виконувати стилістичний аналіз тексту; добирати з газет, журналів, підручників, художніх творів зразки різних функціональних стилів; обирати доцільну для спілкування мовленнєву форму; вдосконалювати культуру спілкування; застосовувати орфографічні й пунктуаційні норми при створенні й відтворенні текстів; редагувати тексти різних стилів, у т.ч. власні; вести ділову (телефону) розмову, готувати монолог-пояснення до поданої інформації; оформляти документи для вступу у вищий навчальний заклад; готувати індивідуальний звіт про роботу в літньому таборі, резюме, діловий лист, оголошення; здійснювати самоконтроль, самооцінку, самокорекцію, використовувати орфографічні і пунктуаційні норми при створенні і відтворенні текс-

тів; прослуховувати аудіозаписи текстів у виконанні майстрів слова для вдосконалення власної літературної вимови; проводити спостереження за звуковою, інтонаційною організацією художніх творів, наводити приклади використання в художніх текстах алітерації, асонансу, синонімів, антонімів, застарілих слів; зіставляти текст одного автора з близькими за темою і жанром творами чи уривками творів з метою вияву особливостей індивідуального авторського стилю; готувати замітку, репортаж, інтерв'ю, статтю, кореспонденцію, рецензію, нарис, презентацію, рекламу, виступ, розгорнуту відповідь; здійснювати аналіз текстів масмедіа, мови реклами, промов письменників, політиків, учених; визначати тему виступу з урахуванням інтелектуального рівня слухачів, їхнього віку тощо; добирати матеріал з урахуванням особливостей формулювання теми, користуючись різними джерелами інформації; працювати з довідковою літературою, використовувати різні види запису зібраного матеріалу для підготовки до усного виступу; складати план виступу з ключових слів, виділяючи його основну думку; будувати виступи з урахуванням оригінального вступу, переконливих аргументів, промовистого закінчення; використовувати риторичні фігури; вести полеміку, дискусію, дебати, використовуючи полемічні прийоми, дотримуючись етики спілкування; застосовувати прийоми звертання, запитання, апелювати до інтересів аудиторії; добирати найбільш доцільні виражальні засоби мовного оформлення; редагувати текст виступу; аналізувати аудіо-, відеозаписи виступу, оцінювати власний виступ щодо задуму змісту і мовного оформлення; здійснювати риторичний аналіз класичних зразків із сучасної практики ораторів тощо.

Хоч у школі ознайомлюють учнів із усіма функціональними стилями мови, однак особливу увагу, відповідно до програми мови та літератури, приділяють художньому стилю мовлення, який завдяки своїм великим зображальним засобам надає можливість найкраще вивчити функціональний арсенал мови та розвинути стилістичні уміння учнів.

Отже, стилістика в школі – вагома складова вивчення мови в її практичному аспекті на основі теоретичних знань; стилістичні вміння школярів, що лежать в основі формування їх мовно-комунікативної компетентності, вибудовуються протягом усього періоду вивчення української мови, послідовно, у логічному взаємозв'язку з іншими розділами науки про мову.

	СТИЛЬ ТА ТЕКСТ ЯК КАТЕГОРІЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ
--	---

Мовлення можна досліджувати, беручи за основу тільки слово (лексикоцентричний підхід) або розглядаючи його у зв'язку з іншими словами (текстоцентричний підхід). Другий напрямок став переважати у мовознавстві II половини XX ст. Саме текстоцентричний, зв'язномовний підхід дає можливість побачити широке семантичне поле слів у мові, парадигму зміни їх значення.

Текст (лат. – текстум-тканина, зв'язок, побудова) – це об'єднана змістовим зв'язком послідовність мовних одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність. Дехто з дослідників (Л.Лосєва) поширює визначення тексту суб'єктивним чинником – ставленням автора: «Текст – це повідомлення у письмовій формі, що характеризується смисловою і структурною завершеністю і певним ставленням автора до повідомлення». В.Різун (професор, журналіст) пропонує аналізувати текст у трьох аспектах: 1) з позиції автора; 2) з об'єктивної позиції, реального стану речей; 3) з позиції адресата (слухача і читача). Отже, проблема визначення тексту в науці існує, науковці ідуть від поширеного в 60-70 рр. XX ст. розуміння тексту як продукту мовлення, як статичного об'єкта, що не розкладається на частини, – до усвідомлення тексту як комунікативного твору, складного лінгвістичного утворення, що інтегрує в собі образ позамовної дійсності; в стилістику вводиться образ автора, образ реципієнта.

Ознаки тексту:

1. *цілісність* – змістова (єдність ідеї, теми, змісту), комунікативна (єдність мети, намірів мовного спілкування), структурна і формально-граматична цілісність (узгоджуваність і координація форм відповідно до жанру);

2. *зв'язність* – забезпечується єдністю контекстів і служить цілісності тексту; зв'язність виділяють за *логічними* (причина-наслідок, індукція – дедукція), *асоціативними* (ключові слова, домінанти, риторичні фігури тощо) , *образними* (система діючих героїв,

тропи, фігури), *композиційно-структурними* (будова тексту , логічність його частин), *стилістичними* (компоненти відповідають певному стилю), *ритмоутворювальними* ознаками;

3. *членованість* – поділ на речення, абзаци, глави, на підтеми
4. *лінійність* – послідовність мовного викладу;
5. *інформаційність* – текст акумулює інформацію і виступає каналом її передачі;
6. *завершеність* – має межі; хоча є навмисне не завершені тексти.

Будь-якій писаній формі тексту передувала усна його форма. Текст твориться і живе за такими етапами:

- виникнення задуму, пошук матеріалу (інвенція);
- добір і розташування матеріалу, логічні операції міркування, тези, аргументи й демонстрації;
- мовне нарощення тексту;
- вдосконалення мовного вираження, стильової і жанрової виразності, прикрашальної образності;
- виголошення або публікування (з частковим його редагуванням на ходу);
- сприймання тексту слухачами/читачами (буває розбіжність авторської і слухачької інтерпретації)
- посткомунікативний етап (доповнення, виправлення).

Талановиті письменники, відомі майстри слова багато працюють над текстом художнього твору, над пошуком потрібного рядка, слова, форми його вираження. В авторських редакціях, першодруках і рукописах Т. Шевченка зустрічаємо варіанти, які засвідчують увагу поета до слова, усвідомлення ним прихованих словесних глибин, прагнення якомога точніше підібрати матеріал для художнього малювання. Учням варто прослідкувати крок за кроком роботу Т.Шевченка над словом, поміркувати, чому автор відкинув вартісні, на перший погляд, варіанти:

*1. Додолу верби нагина,
Рве синю хвилю білобоку//*

*Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.*

*2. А ясний місяць із-за хмари
На землю де-де поглядав//*

*І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав.*

*3. Свої люди як чужії,
Ні з ким веселитись.*

*Свої люде – мов чужії,
Ні з ким говорити.*

На сьогодні виробилася **універсальна композиція тексту**: вступ, основна частина, заключна частина та відступи (іноді). У тексті відображається свідомість автора через мовно-свідомісні частки-символи – гешталти. Тому текст є способом пізнання психіки, свідомості через мову (теорія гештальтів Дж. Лакоффа), учені вважають, що ідея мовних гештальтів може бути лінгвістичним обґрунтуванням інтегральних моделей штучного інтелекту.

Структури знань у свідомості – це *образи, пропозиційні структури і ментальні моделі*.

Образи зберігають цілісність і ракурс сприймання, з ними можна здійснювати мисленнєві операції. **Пропозиційні структури** – це ланцюжки образів-символів, що відображають реальний або уявний світ більш абстрактно. **Ментальна модель** – високий ступінь узагальнення в уяві того, хто сприймає, це структурні аналоги об'єктивного світу у свідомості мовця. Ці структури знань взаємодіють, забезпечуючи когнітивну природу мови. Вони є стрижнем текстотворення.

Старшокласникам необхідно знати, що значення багатьох слів змінюється у тексті, який переслідує комунікативну мету. Тому важливою є мета комунікації, суб'єкт-мовець та адресат комунікації. Має місце певна мовна тактика, типи поведінки і правила предметного текстотворення, які повинні забезпечити досягнення комунікативної мети. Існують правила мовного спілкування та мовної поведінки: максимум інформації – мінімум мовних засобів, дотримання істини, сповідування доцільності, прагнення ясності.

Останнім часом в лінгвістику введено і широко використовується поняття «дискурс». **Дискурс** – це мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їхньої свідомості; по-іншому, це мовлення, занурене у життя.

Серед текстів за цільовим призначенням виділяють ритуальні, провокаційні, імперативні (почуття та накази).

При аналізі тексту нам доводиться рухатись у зворотному до автора напрямку – від тексту до правил його побудови, від мовного матеріалу – до закономірностей його добору й організації.

Орнаментика – це сукупність мовних засобів оздоблення тексту. в українській художній л-рі орнаментика має давню традицію. Д.Чижевський, зокрема, укр. л-ру XII – XIII ст. називав добою орнаментального стилю, «де самоціллю стає і вся стилістика загалом; вона не лише служить змістові, а й має самостійну вартість. У XV – XVI ст. в українській літературі під впливом південнослов'янської традиції з» являється стиль *плетення слівес*. Згодом він розквітнув у проповідях І.Галятовського, творах Л. Барановича.

Орнаментальна проза відзначається густою сіткою тропів, нерівним, ускладненим синтаксисом, пишною лексикою. В літературознавстві її називають *некласична проза, стилістична проза, ритмізована проза*. Імпресіоністичні мотиви в орнаментальній прозі виявляються у прагненні відобразити моментальні й безпосередні враження, у багатовимірному сприйнятті і мозаїчному відтворенні дійсності, випадковості вихоплених деталей, у прискіпливій увазі до внутрішнього світу людини. сюжет у такій прозі послаблений, текст тримається на лейтмотивних повторах, наскрізних темах, словесних асоціаціях. У ньому актуалізована категорія автора, багато ліричних відступів, довірливих звертань, інтимностей. Ламаний синтаксичний малюнок незакінчених речень:

«Падали колоски, і в шелестінні їх – брязкіт бокалів вина...Скигління голодної дітвори: хліба, хліба!...Трояндовий сміх жінок-красунь...Тужне зітхання з-під дрантя...падали колоски, важко гальмуючи коси. Рвалися м'язи під латками. А позаду по ниві – краплі нашого поту – снопи-снопи... (А.Головко)

Характерна насиченість кольороназвами, створення відповідного настроєвого тону асоціаціями: *осінь – хворий світанок – пустельний невеселий люд*. Образність ключових і наскрізних слів, які передають авторське світобачення, ідею, погляди. Наскрізні слова створюють образну маніфестацію світу. У М.Хвильового: *голубина книга, голубине небо, голубиний вечір, голубиний заспів, голубі голуби, голубі дзвони, голубі льоди, голубі пісні, голубоока суєта вечірнього неба; //зелена пісня, зелена мжичка дерев, зелена тиша, зелений запах, зелений океан трав, зелені сні, зелені усмішки, зеленіє кохання...*

Ефект ритмізованої прози досягається збігом акцентних позицій у синтагмах, схожою будовою інтонаційно-сміслових єдностей: *«По травах/ нечутно свистіла коса ранку. Десь далеко за городом/ стогнало літо...»* (М.Хвильовий)

У словесному орнаменті основними засобами є тропи та фігури, що на тлі нейтральних одиниць карбують художнє мереживо тексту. Оскільки більшість слів є багатозначними, то на їхнє сприймання впливає контекст, який здатний при їх повторі варіювати значення.

Отже, текст – це така мовна єдність, у якій здатні заграти новими барвами звуки, слова, вирази та речення, зв'язки із дійсністю, свідомим та підсвідомим, де по-особливому відчутні притягальні та відштовхувальні енергетичні поля мови, «отої живої схованки живого духу». Це завжди характеристика – суспільної та індивідуальної культури, зрілості чи незрілості автора, його емоційного стану, усвідомлення та сприйняття ситуації, бачення дійсності, що заламується в площині набутого досвіду, тощо.

	СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
--	--

За сферою використання лексику української мови поділяють на нейтральну та стилістично марковану. **Стилістично маркованими** називають слова, які стали типовими не для всіх стилів мови і вживаються у чітко визначених для них стилях, наприклад, терміни – у науковому стилі, канцелярська лексика – в діловому, метафора – у художньому або публіцистичному.

До нейтральної лексики належать слова, які вживаються в усіх стилях мови, вони позбавлені емоційності: *рука, книжка, використувати, тривалий* тощо. Іноді одне й те саме слово, в залежності від контексту, може бути як стилістично маркованим, так і нейтральним. Так, слово *ніжка* може означати зменшено-пестливу назву від слова *нога*, і тоді воно стилістично марковане, його можна вживати тільки в художньому та розмовному стилі; коли ж *ніжка* – це стебло рослини чи нижня частина гриба, воно стає нейтральним.

Серед стилістично маркованих слів виділяються **слова-символи**, яким, на нашу думку, мало відводиться місця в процесі вивчення мови та літератури в школі. О. Потебня вважав, що походження символів – у первинній образності слів, яка згодом затемнювалася. На його думку, символи виникали на ґрунті таких відношень: порівняння, протиставлення, відношення причини. На порівняннях виникли народнопісенні символи-прикладки: *кінь-сокіл*, орудний відмінок суб'єкта: *кувати зозулю*, паралелізми: *дуб усихає – козак помирає*. Протиставлення символу предметові найчастіше зустрічаються у піснях: *Ой із-за гори кам'яної голуби злітають. /Не зазнала розкошоньки, вже й літа минають»* (літання голубів – розкіш, воля, літа жінки – життя без волі). Символи на причинних відношеннях поширені у заклинаннях, чаруваннях, забобонах (*чорна кішка, затемнення*).

К.Юнг вважав, що символи – даність колективного несвідомого, наукове пізнання світу віддаляє людину від природи і підриває ґрунт природного символізму: «Нині вже грім – не голос роздратованого Бога, а блискавка – не його каральна стріла. У річці не живе дух, у дереві більше не перебуває життєва сила людини... Вже не чує лю-

дина голосу каменів, рослин, тварин і не веде бесіди з ними...», проте віджили стереотипи думки, що виникали на несвідомому, згодом переходили в свідомість як **архетипи** (усвідомлені символи). Архетипи знаходяться в релігії, культурі, мистецтві. К.Юнг пише: «Архетип являє собою той несвідомий зміст, який змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятним; він зазнає змін під впливом тієї індивідуальної свідомості, на поверхні якої виникає... У цих культурних утвореннях відбувається поступове шліфування сплутаних і жахливих образів, вони перетворюються в символи, все прекрасніші за формою і всебічні за змістом».

Від інших знаків символ відрізняється тим, що містить щось невідоме, приховане, тобто його семантика не повністю пізнана. Це слово-ідея. Продукування символів залежить від історичного часу, тих подій, які переживає соціум, і цей процес безперервний. Символ є засобом оволодіння світом, чуттєвим його освоєнням. Проте не всі образи стають символами – символом стає образ, який виражає ідею, якусь невловиму таїну. О.Лосєв стверджує, що символ здатний створювати стиль.

Зміст символу невичерпний. Будучи реальним в основі, символ є художнім образом, спрямованим на пізнання невираженого, на непізнання, надчуттєве. Ф.Колесса писав, що деякі образи так «дуже вжилися в українській народній поезії, що сама згадка про них, того, з чим порівнюємо, сугестивно викликає уявлення другого, того, що порівнюється». Так, ліщина, калина, береза – символ дівчини; дуб, явір – символ козака, коханця; шум дерева – журба; голуб і голубка – закохані, дощ – нудьга, сонце – радість.

Отже, **символ** – це образ, що виник у результаті метафоризації значення і має здатність входити у соціальну чи особисту сферу як конденсат ідеї.

Л.І.Мацько обґрунтовано стверджує, що, зважаючи на знаковий характер мови, її можна назвати знаково-символічною системою, але не поряд з такими символічними системами, як релігія, міфологія, культура, наука, а над ними – як більш універсальну систему, що обслуговує всю культуру.

Загальноприйнятої повної класифікації символів немає. Науковці виділяють:

- **архетипні символи** – найдавніші вихідні й основоположні символи, що тісно пов'язані з природою, первісними уявленнями і супроводжують усю людську цивілізацію (*мати-земля; вогонь* – сві-

тло, кара, оновлення, пристрасть, розум, пекуче горе; **вода** – зцілення, оживання, руйнування; **кров** – життя, рід, чиста жертва);

- **міфологічні символи** – образи, що мають елементи первинного світосприймання, коли люди перебували під безпосереднім впливом природи; це утвори первісної фантазії, які намагались замінити людям наукові пояснення природних явищ; давні міфологеми у мові: мор, русалка, перун, купайло, берегиня, домовик, мавка, гута, відьма, щезник, чорт, дідько;

- **біблійні символи** – символи, запозичені з християнських джерел, їх призначення – подати віруючим в умовних образах зміст людського життя і смерті, моральні засади християнської віри. К.Юнг: «Головні символічні фігури будь-якої релігії завжди виражають певну моральну й інтелектуальну настанову».

- біблія – світ символів;

- назви божеств: Бог, Діва Марія, Богородиця, Бог-Дух, Христос тощо;

- назви осіб: апостол, пророк, фарисей;

- назви святих: Святий Петро, Святий Миколай;

- предметні поняття: хрест, храм, престол, тридцять срібних, хліб і вино;

- просторові поняття: Голгофа, сад Гетсиманський, Єрусалим, Содом і Гоморра;

- назви предметів, одягу, богослужінь, піснеспівів: чаша, хрест, ризи, псалом, молитва.

Так, в українській літературі з образом Богородиці пов'язується образ матері-України; апостол – носій високих істин, ідеалів, надлюдських здібностей.

Уже в початковій школі, за програмою Нової української школи, учні отримують перші знання про типи мовлення, або ж **види викладу в текстах: розповідь** (наявність сюжету), **опис** (зображення рис та характеристик), **роздум** (розповідь про послідовну низку думок, які приводять до певного висновку). Вправи, які пропонуються учням, – спостереження за мовними явищами, початкові вправи на аналіз та поширення речень, творчі завдання: створення власних міні-описів та міні-розповідей. При цьому широко використовуються засоби візуалізації, вплив на зорове і слухове сприймання. В основній школі ці знання поглиблюються завдяки різноманітним пошуковим та творчим завданням.

Однак рівні тексту, зокрема звуковий рівень, у програмі шкільного курсу мови відбиті слабо, про них учень довідується скоріше на уроках літератури, коли здійснюється аналіз художніх творів, зокрема поезії.

Звуковий рівень тексту

Звуки мови з точки зору лінгвістики вивчає такий розділ мовознавства, як *фонетика*. Але нас цікавить тільки, як можна «малювати звуком». Цим займається фоніка (літературознавчий термін), яка вивчає засоби створення образу самими лише звуками. Разом з тим, треба пам'ятати, що випадкові співзвуччя можуть спричинити небажаний ефект. Так, раніше радянський автомобіль «Жигулі» за кордоном не хотіли купувати, доки його не перейменували на «Ладу» – справа в тому, що в західних мовах є ганебне слово «жиголо» – чоловік, що торгує своїм коханням. Може виникнути небажаний «додатковий» образ і накопичення таких «невинних» форм, як, скажімо, дієприслівникові форми на -вши: сказавши, спитавши або: «Чи є борошно?» (можна почути «Чиє борошно?»).

Використання груп приголосних з метою створення образу називається *алітерацією* (від лат. «буква»), голосних – *асонаansom* (від лат. – «відгукуюсь»). Наприклад, напружене повторення звуків **с, з, ч** – створення психологічної атмосфери дискомфорту: «*У причільне вікно світе світ. Боляче він урізується в очі... а одвести очей, одірватися від того світу – вона не зможе*» (П. Мирний). Повторення голосного звуку «і» («ї») створює інтонацію тужливого голосіння: «*Мов батько та старший брат, ходив він біля неї, виніс і подушку зі спальні, підсунув під голову і сам сів коло неї. Нече квітка біля білої лілії, завита у чорну хустку, лежала вона бліда-бліда, затягнена у чорне плаття*» (П. Мирний)

А – акання (а – останній звук, який вимовляють люди, що внаслідок захворювання мозку втрачають здатність говорити: *Аркуші паперу найновіші, наче простирадла у палаті; Так безжально тесаком навідмаш...*)

Р – рвійність: *...І кришим, і крешем, і крушим, як стій.*

р+о, а – виразний зоровий образ: *Простягав мороз із тьмави лапу, волохату, з кігтями, важку...*

Глухі+ш – інтимність почуттів ліричного героя, наприклад ніжне ставлення до домівки: *Ти лише у шибочку шкрябни.*

Асонанс і алітерація вживаються часто в поезії і в парі:
До причалу гондола чалить.
Повні сонцем губи
І згуби, і розгубленості (І.Драч)

Лексичний рівень тексту

Основним матеріалом є не звук, а слово. Словниковий запас культурної людини – багатий, гнучкий. грамотна, чиста мова одразу створює враження освіченості, інтелігентності.

Повтор у поезії – **рефрен**. Створює рух думки по спіралі, замкнутість, циклічність життя тощо. У піснях – це приспів:

А втім, мені легко-легко,
Бо знаю: вернулись птахи –
трава забуває вгору;
А втім, мені легко-легко,
Бо знаю: вернулись птахи –
Научать літати листя;
А втім, мені легко-легко,
Бо знаю: вернулись птахи –
повіє весняний вітер... (В.Підпалий)

Повтором може виступати й окремий звук у функції окремого неповнозначного слова – цим створюється стилістичне забарвлення:

І – о диво! – Трупи встали
І очі розкрили,
І брат з братом обнялися,
І проговорили слово... (Т.Шевченко)

Помилки – тавтологія, слова-паразити, слова з порушенням емоційного фону тексту, какологія, вживання просторічних або діалектних слів тощо.

Тавтологія – повторення однокорінних слів. Наприклад: «Він переконливо переконав усіх у своїй правоті»; «У цьому образі автор зображує «маленьку людину».

Використання плеоназмів (слів одного значення). Наприклад: «Поет у своїх віршах зобразив дійсність, реальне життя».

Слова-паразити: ну, скажімо, зрозуміло, значить, типу і т. п.

Невміння враховувати стилістичне (емоційне) забарвлення слова (фрази), тобто невміння включати фразу в контекст. Більшість слів належить до нейтральної лексики (вода, море, струм, батько і т. п.), але є певні групи слів, які належать до емоційно чи стилістично забарвленої лексики, і ними потрібно користуватися дуже обережно. Наприклад: «*Студенти прийшли побалакати з новим деканом*».

Какологія – сполучення уламків стійких словосполучень у новий, неправильний зворот. Наприклад: «справив великий вплив» – від «мав вплив» + «справив враження».

Оскільки основною одиницею мови є слово, то лексику з цього погляду можна поділити на два типи:

- 1) слова з прямим значенням (так звана автологічна лексика);
- 2) слова з переносним значенням (тропи). Наприклад, слово *зірка* може мати пряме значення – «небесне світило». Але у виразі *зірка моїх очей* ми маємо справу з тропом, поетичним образом кохання.

Основу всякого тексту складають слова з прямим, автологічним значенням. За стилістичним забарвленням вони *нейтральні*: «*Сонце світить в небі*» – тут кожне слово означає лише явище, що за ним стоїть. Здавалося б, автологічна лексика мусить завжди вкладатися в рамки літературної норми. Проте існує велика група слів, що, маючи пряме, автологічне значення, водночас виходить за рамки літературної норми. Письменники охоче вживають їх, наприклад, у мові персонажів, щоб створити відповідний образ. Це – просторіччя, канцеляризми, діалектизми, жаргонізми, неологізми, архаїзми, варваризми, солецизми.

Просторіччя. Є така ненормована лексика, якою люди широко користуються: *скиглити, гамселити, ушкварити, глигати* тощо. Як правило, вживання такого слова спричинює сміх, гумористичний ефект. Це так зване просторіччя. Воно дає певний образний ефект: *глигати* – те саме, що «жадібно ковтати»; це образ «живоглота», людини тваринних інстинктів. До просторіччя відносять також фамільярну лексику: *маманя, братан, сеструха, малий*. А також лайливі слова чи образливі назви: *свиня, собака, дебіл*.

Варваризми – це чужоземні слова, здатні одразу намалювати образ далекої, чужої дійсності. У нашій мові в основному це церковнослов'янізми (зі старої церковної мови, давньоболгарської за природою, що нам її принесли з Балкан св. Кирило та Методій і їхні учні): *отче, долги, суцций* і т. ін. У російській мові після відомої реформи

М. Ломоносова церковнослов'янська лексика разом з корінними російськими словами створила урочистий стиль («Восстань, пророк, й виждь, й внемли, Исполнись волею Моей...» (О. Пушкін). У нас, навпаки, існує тенденція повністю звільнитися від «слов'янщини» й перейти на живу сучасну українську мову. Проте в обмеженій кількості слов'янізми сприяють неповторній окрасі мови (особливо церковної). Інша справа – русизми – запозичення з російської мови в силу близькості двох народів, двох мов.

Неологізми – нові слова, що ще не введені в словники. Різновиди неологізмів: *поетичні* (авторські) – слова, вигадані письменником для яскравого зображення явища: *аероград*, *перламутровий* плач (П.Тичина), *срібнопад* (дощ), *завовчився* спати (М.Вінграновський); *власне неологізми* (*локдаун*, *коронавірус*).

Архаїзми – застарілі слова. Різновиди архаїзмів: *вlane архаїзми* (мають слова-відповідники в сучасному мовленні) (*благодать* – добро, *перст* – палець), *історизми* – слова, «прописані» в певній історичній епосі (*комсомолець*, *жовнір*, *кравчукка*).

Жаргонізми – слова та вирази, не введені в словники, що вживаються в мовленні окремих прошарків суспільства: *хавати* (їсти), *хавіра* (квартира), *мобіл* (мобільний телефон), *доза* (домашнє завдання).

Діалектизми – слова та вирази, що вживаються на певній території і відсутні в словниках: *парадички* (помідори), *топанки* (черевики), *вляпити* (зловити). Їх вживають письменники, щоб краще «змалювати» певний регіон, де відбувається дія твору.

Канцеляризми – слова та вирази, властиві діловому стилю мовлення, що вживаються письменниками з метою створення психологічного портрета людини-чиновника (*у зв'язку з... прошу надати мені можливість... тощо*).

Вульгаризми – лайливі слова та вирази, що негативно малюють образ автора тексту.

Солецизми (від грец. назви м. Сол, грецької колонії в Малій Азії, де грецька мова була засмічена) – це свідоме вживання граматично неправильних форм з метою створення певного образу. Наприклад: «Вона стара собака – зуби з'їла на цій справі». Тут іронія полягає в тому, що слово «собака» (чоловічого роду) спеціально віднесено до жінки, за зовнішньої нейтральності використання прислів'я. У нас – це говірка Одеси тощо.

Усі вищеназвані групи лексики – досить сильні засоби створення образу, тому як на палітрі вправного маляра не занадто багато яскра-

вих, «гучних» фарб, так і автору не варто зловживати ані просторіччям, ані жаргоном, ані архаїзмами.

Нагадуємо: в усіх тих випадках значення слова не змінюється (*мушкет* є «мушкет», старовинна вогнепальна зброя, а не, скажімо, «автомат»). Це – автологічна лексика.

Але у текстах часто застосовується використання слів у переносному значенні (з грец. *мета* – перенесення); звідси вираз «металогічна лексика» (або тропи). До тропів належать: епітети, порівняння, метафори, уособлення, персоніфікації і т. ін.

Троп – від грец. (зворот) – вживання слова чи виразу в переносному, образному значенні. Виникнення тропів, очевидно, збігається зі становленням людської мови як такої, коли первісна людина ще не відокремлювала себе від довкілля, намагаючись досягнути взаємозв'язок речей у світі. Троп саме і встановлює ці зв'язки, на основі аналогії, порівняння. Наприклад, залізна брама – брама, зроблена із заліза (у прямому значенні). Якщо ж ми кажемо «залізний характер», то це вже переносне значення. В основі переносу – якості металу.

Троп є обов'язковим елементом поетичної мови і нерідко – красномовства, його можна назвати формою художнього мислення. Їх поділяють, зазвичай, на два розряди: *прості* (епітет та порівняння) і *складні* (усі інші).

Порівняння – це зіставлення одного предмета з іншим на основі їх спільної ознаки; своєрідний живопис словом, спрямований на те, щоб розбудити уяву слухача (читача): «*Зорі – то людській душі*» (П. Куліш).

*Я втомлена, як квіти восени,
котрі вже часом хочуть залишитись
лише в далекій пам'яті дощів...* (А. Костенко)

Порівняння відіграють дуже важливу роль при описах: вони допомагають уявити об'єкт розмови.

Епітет (від грец. *додаток*) – художнє означення, що образно визначає річ, людину чи дію, підкреслюючи найхарактернішу або вражаючу якість. «*Чи слід молодиці світити грішним волоссям проти Божого сонця?*» (І. Нечуй-Левицький).

З видів епітета можна виділити **оксюморон**, або **катахрезу**, – з'єднання нез'єданного. Наприклад: *гарячий лід, холодне серце, блакитна кров* і т. п.

Метафора (від грец. *перенесення*) – перенесення значення (ознаки) слова за принципом подібності на ін. Наприклад: *чаша терпіння, печать мовчання, у чужу душу не влізеш, випити гірку чашу* і т. ін. Метафори охоче використовують поети: *Жоржини на чорнобильській дорозі вже другий рік як струшують біду* (А. Костенко). Метафору можна назвати «головним» тропом. У «Поетиці» Арістотеля підкреслюється важливість опанування метафор і зазначається, що вміння складати гарні метафори – ознака справжнього таланту. Метафора за своєю суттю є скороченим порівнянням, у якому пропущено сам об'єкт порівняння. Наприклад: *звістка летить*. Можна «розшифрувати» цю метафору так: *птахи летять; звістка летить, мов птах; звістка летить*.

Уособлення – надання неживим речам або нелюдському життю людських рис: *лисичка-сестричка, вовчик-братик, дядько-ведмідь* тощо. Уособлення дуже характерне для фольклору з його міфопоетичною свідомістю, використовується також літераторами: «*А ліс шумить, стогне...*» (О. Кобилянська).

Персоніфікація. Інколи ці обидва тропи (уособлення та персоніфікацію) об'єднують терміном **прозопопея** – від лат. (особа) + асеге (робити). Дуже близький до уособлення прийом, тільки тут абстрактне явище набуває рис живої особи. Цей прийом характерний для старовинної риторичної літератури: «*Туга зійшла по Руській Землі*» («Слово про полк Ігорів»); проте, його охоче використовують і в наші часи: «*Як кого Блуд візьме, то най буде яке мале, задурить чоловіка*» (О. Кобилянська).

Алегорія (від грец.: іносказання) – зображення абстрактного поняття чи явища через конкретний образ. Алегорія однозначна (на відміну від символу), вона схожа на емблему. Наприклад: відома всім алегорія кохання – *серце*; алегоричне зображення зміни війни на мир – «І перероблять мечі свої на лемехи, а списи свої на серпи (Іс. 2: 4). Часто алегорії приходять з літератури;

Тартюф – алегорія лицемірства, *Дон Кіхот* – алегорія лицарства і т. п.

Метонімія (від грец.: перейменування) – перенесення назви з одного предмета на інший за умови суміжності значень. Наприклад: *порцеляна* (як матеріал, з якого зроблено посуд, так і сам посуд); *тарілка борщу* (як сам посуд, так і міра їжі); *читати Франка* (як сам автор, так і його твори); *у нього шлунок* (як орган тіла, так і хворобі цьо-

го органу) та ін. Деякі види метонімії настільки поширені, що визначаються окремо, як, наприклад, синекдоха.

Синекдоха (від грец.: співвідношення) – різновид метонімії, перенесення значення з одного слова на інше на основі кількісних відношень: частина замість цілого, ціле замість частини, однина замість множини, множина замість однини. Наприклад: *перемовитися словом; він мав світлу голову; учень тепер вже зовсім не той, заробив копійчину*.

Гіпербола (від грец.: перебільшення) – художнє перебільшення, укрупнення: *Мало який птах долетить до середини Дніпра* (М. Гоголь), *П'яному море по коліна*. Гіперболи образно змальовують явище, привертаючи увагу до його найбільш яскравих характеристик. Їх часто вживають не тільки письменники, а й публіцисти та журналісти, оратори – у політичній полеміці та пропаганді тощо.

Літота (від грец.: простота) – художнє зменшування. Наприклад: *Від Ніжина до Києва рукою подати*. Літота – протилежний до гіперболи троп, але вони дуже тісно пов'язані, бо умовно можна сказати, що літота – теж гіпербола (перебільшення певної ознаки).

Перифраз (від грец.: біля, навколо та кажу) – описовий зворот мовлення, що вживається для того, аби надати реченню більшої виразності, уникнути повторення (пор. з синонімом). Наприклад: *Мав вилупитися чорт, та півні заспівали – вродився чоловік. Так тобі й рис, так тобі й крутить, мов той рогатий анциболот у чорторії* (Б. Грінченко). Типовий перифраз: *Автор книги Еклезіястової*, тобто Соломон Премудрий, цар-проповідник; *місто над Ужем*, тобто Ужгород.

Евфемізм (від грец.: добре слово) – заміна табуйованих (святих, стилістично неприйнятних для якоїсь групи або просто непристойних) слів описовими синонімічними словами (зворотами). Наприклад: заміна в Біблії та в повсякденній мовній практиці імені Божого Я г в е, яке заборонено вимовляти віруючому єврею, словами «*Адонай*» (Господь), «*Саваоф*» (Володар Анголів) тощо. Дуже поширені евфемізми в різного роду сленгах: «*жмурик*» (мрець), «*шнурки в склянці*» (батьки вдома) тощо.

Амфіболія (від грец.: двозначність) – троп, у якому спостерігається гра непряним значенням слова. Наприклад: *Засіть в тролейбусі* (про кого йдеться – про лісового звіра в незвичній ситуації чи про людину без квитка?). Амфіболія здатна різко мобілізувати цікавість аудиторії.

Далі подані явища, які не належать до сфери художнього образу, хоча описуються в словниках літературознавчих термінів. Це гра словом на рівні синтаксису, комбінації слів. Такі явища народилися переважно не як образне переживання дійсності, а чиста «гра словом»; їх батьківщина – не поетика, а риторика. Питання про співвідношення фігур і тропів запутане: так, іронію в одних посібниках класифікують як троп, а в інших – як фігуру.

Синтаксичний рівень тексту

Синтаксис – один з найважливіших рівнів мовлення, тому що саме він виражає структуру авторського мислення. Синтаксис підкреслює, акцентує увагу на певних моментах, що усталилися в кожній національній мові протягом століть. Їх називають фігурами.

Полісиндетон (від грец.: багатосполучниковість). Цей прийом часто використовували автори Біблії: *«І розкрився Храм Божий на небі – і Ковчег Заповіту Його в Його Храмі з'явився. І зчинилися блискавки, і гуркіт, і громи, і землетрус, і великий град..»* (Об. 11: 19). Він надає стилю урочистості та значущості.

Асиндетон (від грец.: безсполучниковість). Може передавати статичність зображуваного явища, описуючи його з різних боків або його внутрішню динаміку. Наприклад: *Прийшов, побачив, переміг*.

Зевгма (від грец.: зв'язок) – підпорядкування слів, словосполучень одному узагальнювальному слову (пор. з однорідними членами речення). Наприклад: *Так, як не загинув ні на війні, ні від звіра, ні від води, ні з коня падаючи, ні з вас ніхто не може скалічитись чи забитись, коли не буде Божого повеління* («Наука кн. Володимира Мономаха дітям»).

Синтаксичний паралелізм Повторення однакової структури речень, наприклад: *Учення – світ, а невчення – тьма* (присл.), *І снилося, то снилося! А що я кажу, то вже кажу!* (О. Кобилянська).

Хіазм (від грец.: зворотний) – порядок слів, при якому спостерігається синтаксичне «перехрещення» на зразок літери Х. Класичний приклад хіазму: *«Одні живуть, аби їсти, інші їдять, аби жити»*.

Симплока (від грец.: сплетіння) – збіг у паралельних структурах початку, кінця або середини. Наприклад: *Хто вимагав допиту рабів? Анній! Хто їх представляв? Анній* (Ціцерон). *Може, на тебе хто недобрим оком глянув? Може, тебе такий вітер обвіяв?* (М. Вовчок).

Стилістичний рівень тексту

Риторичні вигуки. Являють собою гасла в чистому вигляді. Наприклад: *Бережіть рідну природу! Шануйте своїх батьків!*

Риторичні звертання. Виражають емоційне ставлення до об'єкта, причому вказують часто на звертання не тільки до людей, але й до неживих предметів або абстрактних понять: *Тобі, о Вітчизно, наші думи й наші серця!* До риторичних звертань можна віднести й етикетні формули: *Пані та панове!* та ін.

Риторичні питання – питання, відповідь на які вже закладено в самому питанні, і відповідь на них не потрібна. Наприклад: *Хіба ревуть воли, як ясла повні?* (П. Мирний). *Чи насправді сміється той, хто сміється останнім?* Риторичне питання може завершувати опис якоїсь ситуації чи передувати цьому опису.

Антитеза (від грец.: протиставлення) – протиставлення антагоністичних (чи ситуаційно антагоністичних) явищ. Наприклад: *Ні Богові свічка, ні чортові кочерга. Перемелеться лихо – добро буде. Питання життя або смерті* (присл.).

Іронія (від грец.: прихована насмішка) – фігура, з допомогою якої авторові легко натякнути на своє ставлення до об'єкта, дати зрозуміти, що він критично ставиться до зображуваної ним людини чи явища, хоча прямо цього не висловлює. Наприклад: *Колись були Орфеї, а тепер корифеї. А як же він став корифеєм, як не був Орфеєм? Сам Орфей не був корифей. Він навіть не бував у Спілці* (А. Костенко). Іронія є невід'ємною складовою гумору та сатири, зображення людей, подій та явищ в карикатурному вигляді; гумор базується на м'якій і доброзичливій іронії, а сатира – на гострому неприйнятті об'єкта зображення.

Каламбур (франц.: гра слів) – це гра омонімією слова, яка має відтінок комізму. Наприклад: *Ноздрьов був певною мірою людиною історичною. Жодне зібрання, де він бував, не обходилося без історії* (М. Гоголь). Проте каламбури більш властиві для побутового чи художнього мовлення.

Парадокс (від гр. дивний) – це неочікуване судження, висновок, що різко розходиться із загальноприйнятою думкою чи з логікою попереднього тексту. Одним з найвідоміших парадоксів є вислів Сократа: *Я знаю, що я нічого не знаю.*

Епістрофа (від грец.: обертання, поворот назад) риторична фігура, що складається з повторення одного і того ж слова чи звороту.

Напр.: *Тільки з тобою я не сама! Тільки з тобою я не на чужині. Тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе.* (Л.У.)

Діафора – різновид повтору: повторюються слова чи вирази, які щойно прозвучали, але вони набувають більш експресивного звучання; наприклад: *Нам обіцяли, що ціни підвищуються тимчасової Тимчасово – означає назавжди.*

Анафора (від грец.: винесення вгору) – лексико-синтаксичне повторення слів чи словосполучень на початку прозаїчних речень (у віршах відповідно – рядків). Наприклад: *Голос Господній із силою, голос Господній з величністю. Голос Господній ламає кедрини, голос Господній трощить кедрини, кедрини ливанські»* (Іс. 29: 4). Порівняйте: *Такої дивної отрути я ще ніколи не пила. Такої чистої печалі, такої спраглої жаги, такого зойку у мовчанні, такого сяйва навкруги.* (Л. Костенко).

Епіфора (від грец.: після + той, що несе) – зворотний анафорі прийом, повторення однакових слів у кінці речень (у віршах – наприкінці віршових рядків, строф). Наприклад: *Теплота нашого серця – тобі, Тарасе! Щира синівна любов наша – тобі, Тарасе!*

Анадиплозис (грец.: подвоєний) – лексико-синтаксичне повторення слова (словосполучення) в кінці рядка (речення), яке ніби «підхоплюється» на початку наступного речення. Наприклад: *Засоби масової інформації одностайно твердять про розбудову України. Розбудова України – це наша спільна справа!*

Інверсія (лат.: перестановка) – незвичний, нехарактерний для певної національної мови порядок розташування слів. Використовується з метою звернути увагу. Наприклад: *Пити за перемогу не годиться завчасно и/підмета погана* (Н. Рибак).

Обрив – перервана мова: коли йдеться про щось одне, а потім переводиться на інше (часто виражається крапками). *І пригадалося йому рідне село під стріхами, багатоповерхові будинки над зеленим яром... Околиця міста, куди він перебрався жити.*

Апосіопеза (замовчування) – обрив, що містить в собі щось невимовне, підтекст. Мова переривається тому, що потрібно щось «сховати» чи імітувати таємницю. Так, у детективі до останніх сторінок приховується ім'я злочинця. Цей прийом може використовуватись, якщо автор хоче показати, що в нього ніби перехоплює подих від чогось незвичайно болісного, радісного і т. п. Наприклад: *Тут би тільки жити... а вони візьми та умри.* (П. Мирний). *Я б сказав вам усю правду, але...*

Еліпсис (від грец.: вада, дефект) – пропуск слова, яке легко відтворити, воно ніби підказується контекстом (пор. з неповними реченнями). *Як захрестити себе й навкруги, то [тоді] чорт не приступить* (М. Вовчок). На письмі еліпс найчастіше позначається тире. Наприклад: *Собаки щоночі вили – [тому що] вмирущого чули* (П. Мирний).

Паралепсис (від грец.: пропуск) – фігура, яка утворюється, коли оратор повідомляє саме про те, що начебто намагався приховати. Ця фігура часто використовується для комічного ефекту або для нищівного сарказму. Наприклад: *Я вже мовчу про те, що ви пияк і розпусник чи Як би то не дати зрозуміти, що наш шановний керівник абсолютно некомпетентний у цій справі.*

Алюзія (від лат.: натяк) – натяк на якийсь відомий факт. Наприклад: *нитка Аріадни, Танталові муки* і т. п. Зазвичай алюзія є ознакою ерудиції та спрямовує текст у річище високого стилю. Зловживання алюзіями здатне лише затьмарити зміст. Алюзія може стати і засобом іронічного змалювання явища, пародії, іронії: *Моєю ниткою Аріадни на сьогоднішньому іспиті був конспект під сорочкою.*

Ремінісценція (від лат.: спогад). Це – відгомін вже добре відомого тексту, який у всіх на пам'яті. Наприклад: *От і згадали ми Івана Оверковича незлим, тихим словом.* Ремінісценція зазвичай виступає як ознака високого стилю, але, може виступати як – іонічний прийом.

Аномінація (від лат.: перейменування) – створення нового слова на основі двох інших, відомих слів. Найчастіше ця фігура використовується для сатиричного ефекту. Наприклад: *перукарня + перекурити = перекурня /ухвати+ приватизація = прихвати́зація.*

Градація (від лат.: поступовість) – стилістичний прийом, що дозволяє відтворити вчинки, думки, почуття чи події у розвитку. Є два види градації: **Клімакс** – розташування слів за семантикою зростання, накопичення: *Він боявся сили деякого зілля, яке явлене лихими словами й підкинене під яку річ або тварину або й вулій, могло довести до великого нещастя, а нероз до смерті* (О. Кобилянська). *Така поведінка негарна, вона непорядна, навіть неприпустима.* **Антиклімакс** – розташування слів за семантикою послаблення ознаки або її втрати: *Ми не маємо права знищити природу, навіть шкодити їй, ані на кузьку оту наступити, ані листочка зеленого зірвати.*

Рима – співзвуччя кінцівок слів у віршованих рядках. Буває повною (держжава – іржава) частковою (можливе – важливо). Рима є своєрідною версифікацією (ладом) мовлення, надання йому в багатьох випадках мелодичності. Стилістично вмотивованою римою мо-

жуть створюватись такі важливі якості мовлення, передусім поетичного, як його естетика, барвистість, яскравість. Поет зазвичай не задумується над римою, а лише прагне милозвучності (евфонії) висловлюваного.

Білий вірш – вірш без рим у силабічній і силаботонічній системах віршування. Використовувався перш за все у драмі. Виник в Італії, а також використовувався Шекспіром, Гете, Байроном, Самійленком, Франком, Л.Українкою (В катакомбах), І.Кочергою («Свіччине весілля»), Драчем («Дума про вчителя»). Не має поділу на строфи. Вірш, у якому половина рядків римується, а половина – ні, називають напівбілими.

Верлібр (з фр.: *вільний вірш*) – вірш, який не має наскрізної симетричної будови, не передбачає метра, рими, і нерідко – поділу на строфи, що наближає його до прози Вперше назву вжито у Франції в 1884 році (письм. Г.Кон) Важливим засобом в. є його інтонаційно-сміслові повтори. В давній українській поезії, як і в фольклорі, (голосіння, примовляння тощо), є щось схоже на верлібр. Верлібром писали Гейне (Німеччина), Верхарн (Бельгія) Уїтмен (США). В Україні верлібр з'явився на межі 19-20 ст. у перекладах Лесі Українки, в її віршах (Аве, регіна») Верлібром писав Франко («Вольні вірші» 1906), М.Семенко. Цей вірш вважали найреволюційнішою формою.

	СХЕМИ СТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
--	--

**Схема
повного лінгвостилістичного аналізу художнього тексту**

1. Виразне читання тексту. Стил.
2. Автор як мовна особистість. Час і місце написання твору.
3. Визначення жанрово-стильової приналежності та експресивно-емоційного колориту тексту.
4. Тема (підтема), основна думка твору.
5. Функціональний тип мовлення. Ритмолад тексту.
6. Монолог, діалог, полілог. Інтертекстуальність.
7. Образ автора. Мовні засоби творення образу автора.
8. Образна система тексту. Домінанти і ключові слова.
9. Засоби зв'язку речень у тексті (послідовний, паралельний, радіальний).
10. Аналіз мовних засобів (фонетико-орфоепічних, графічних, лексичних, морфемно-словотвірних, морфологічних, синтаксичних), що мають ідейно-естетичне навантаження, є основою тропів і стилістичних фігур.
11. Роль мовних одиниць у передачі головної думки, творенні образної системи.

**Схема
фонетико-стилістичного аналізу художнього тексту**

1. Виразне читання тексту (правильне інтонування, наголошення). Стил.
2. Пошук явищ фоносемантики.
3. Характеристика засобів милозвучності:
 - а) евфонічні чергування голосних і приголосних звуків;
 - б) вимовна легкість (повноголосся, подовження, спрощення).
4. Звукопис: асонанс, алітерація, дисонанс, парономазія, онома-топєя.

5. Роль у тропях і стилістичних фігурах фонетичних засобів.
6. Значення фонетико-стилістичних засобів для вираження головної думки твору та створення відповідного настрою.

Схема лексико-стилістичного аналізу художнього тексту

1. Виразне читання тексту. Стель.
2. Лексичний коментар: з'ясування значення незнайомих слів, нормативності, інформаційності, емоційності, експресивності.
3. Характеристика лексики за походженням і тематикою.
4. Стилїстична характеристика лексики (книжна, розмовна; нейтральна, стилїстично забарвлена).
5. Функції багатозначних слів.
6. Доцїльнїсть використання синонїмів, антонїмів, омонїмів, паронїмів.
7. Роль лексичних засобів у твореннї тропів, стилїстичних фігур.
8. Художньо-естетична інтерпретація лексики тексту. Вплив лексико-стилїстичних засобів на вираження ідейно-образного й естетичного змісту твору.

Схема аналїзу морфемно-словотворчих засобів художнього тексту

1. Виразне читання тексту. Стель.
2. Пошук стилїстично забарвлених морфем у тексті.
3. Інтерпретація дериватів. Характеристика словотворчих засобів, що надають семантико-стилїстичних відтїнків словам (зменшуваності, пестливості, згрубїлості, урочистості, фольклорності; книжності, розмовності, емоційності, інтимності тощо).
4. Роль морфем і словотворчих засобів у створеннї образності й уточненнї змісту твору.

Схема морфолого-стилїстичного аналізу художнього тексту

1. Виразне читання тексту. Стель.

2. Визначення семантико-стилістичних функцій самостійних, службових частин мови, вигуків (функції конкретизації, емоційності, динамічності, образності тощо).

3. Характеристика тропів і стилістичних фігур, в основі яких лежать морфологічні засоби (слова певних частин мови, граматичні форми роду, числа, відмінка, особи, часу).

4. Відбір автором певних граматичних форм у зв'язку із типом мовлення, жанром, стилем, темою, основною думкою твору.

5. Варіантність морфологічних форм.

6. Характеристика тексту з погляду нормативності морфологічних засобів.

Схема

синтаксично-стилістичного аналізу художнього тексту

1. Виразне читання тексту. Стель.

2. Стилїстична роль речень за метою висловлювання (модальнїстю) і її емоційним забарвленням.

3. Макро- і мїкросинтаксичнї структури.

4. Стилїстичнї функції простих і складних речень.

5. Роль двоскладних та однокладних речень (описова, узагальненїю- смислова, виражальна).

6. Функції однорїдних членів речення, вставних і вставлених конструкцій, відокремлених членів речення, вокативів.

7. Функціонально-стилїстична роль прямої мови, мови авторського введення, невласне прямої мови.

8. Синтаксичнї одиницї, що стали основою тропів і стилїстичних фігур.

9. Значення синтаксичних засобів у висвітленнї теми та ідеї твору, в побудові образної системи.

10. Синтаксичнї особливості індивідуального стилю мовлення.

	РОБОТА ЗІ СТИЛІСТИКИ ТА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ
--	---

Проблема відбору змісту освіти є найважливішою проблемою педагогічної науки взагалі і передусім методики [6, с.5]. Однак не менш важливими для засвоєння знань, набуття практичних умінь та навичок, вироблення оцінних суджень є обрані методи, прийоми та засоби навчання.

Проблема учіння є, мабуть, найбільш складною. Вона полягає в організації ефективної мисленнєвої діяльності самого учня з метою розвитку мислення, формування необхідної суми знань, умінь і навичок, вироблення сучасної наукової картини світу, адекватних власних оцінок та суджень, а в кінцевому результаті – здатності до продуктивної життєдіяльності в конкретних умовах. В учінні поєднуються когнітивні здібності, мотиваційні установки, у ньому реалізуються особисті плани й наміри учнів відповідно до мети діяльності, емоційного ставлення до дійсності тощо.

Важливо, щоб робота зі стилістики та культури мовлення в школі носила системний характер. Так, можна побічно, тобто додатково до основного дидактичного завдання, вивчати стилістику художнього твору на уроках літератури, аналізуючи досконалі програмові тексти, порівнюючи стиль одного письменника з іншим. А на уроках мови можна вивчати стилістичні засоби не тільки на спеціально відведених для цього програмою уроках, а й на будь-яких уроках під час вивчення мови, а також на уроках роботи над помилками під час аналізу виконаних учнями письмових робіт.

Система методів і прийомів має бути різноманітною, спрямованою на інтерес з боку різних дітей. Зацікавити – одне з важливих завдань учителя на таких уроках.

У процесі вивчення стилістики у профільній школі добре зарекомендував себе метод **спостереження** над мовними явищами. Стилістичні спостереження використовуються з метою формування стилістичного чуття у розпізнаванні стилістичних мовних засобів. Цей метод тісно пов'язаний з іншими методами і лежить в основі стилістич-

ного аналізу, стилістичного експерименту, стилістичних досліджень. Так, вправи на зіставлення слів, словосполучень, речень, виразів, синтаксичних одиниць мовлення виробляють уміння розрізняти стилістичне, емоційно-експресивне забарвлення мовних засобів, учень розуміє, якими стильовими рисами визначається вибір цих засобів. А вправи на зіставлення текстів, різних у функціонально-стилістичному відношенні, виявляють залежність мовленнєвої структури від екстралінгвістичних факторів.

Метод **стилістичного експерименту** має на меті визначити до-речність чи недоречність, оптимальність використаного в тексті того чи іншого мовного засобу. Учень самостійно обирає із запропонованих варіантів найбільш оптимальний: *«Перепишіть речення, добираючи з дужок найточніше слово. Поясніть свій вибір»*.

Стилістичний аналіз готового тексту – один з основних методів вивчення стилістики, у процесі якого встановлюється взаємозв'язок між завданням мовлення й добором мовних засобів для реалізації цих завдань. Цей вид роботи формує уміння розмежовувати функціональні стилі мови, усвідомлювати, що використання тексту пов'язується з певною сферою спілкування. Учні мають уміти визначити тему та основну думку тексту, осмислити сфери спілкування, завдання мовлення, дослідити функції нейтральних і стилістично забарвлених мовних засобів – лексичних, морфологічних, синтаксичних – у тексті, пояснити прийоми використання мовних засобів у текстах, для яких характерною є функція впливу, нарешті, умотивовано визначити стиль тексту, означити засоби до розкриття ідеї чи завдань.

Стилістичне дослідження використовують з метою формування умінь встановлювати стилістичні закономірності. Цей метод оправданий, коли в учнів уже є ґрунтовні теоретичні знання зі стилістики та умінь проводити стилістичні спостереження, стилістичний аналіз та стилістичний експеримент. Одним із видів стилістичного дослідження може бути компаративний аналіз тексту.

Добре зарекомендував себе **метод вправ**, який дає можливість виховати учня як усебічно розвинену особистість. Сучасна методична наука розробила різні типології вправ в школі. За універсальною типологією, вправи з вивчення мови ділять на:

- Підготовчі (готують до виконання вагомих завдань, охоплюють якийсь аспект проблеми);
- Тренувальні (спрямовані на розвиток та закріплення практичних навичок);

- Творчі (формують уміння і навички будувати цільний і стилістично грамотний текст);

- Аналітичні (розвивають аналітичне мислення, формують уміння й навички стилістичного аналізу тексту чи його частин і аналізу конкретної ситуації).

Реконструкція, або **редагування** тексту належить також до складних стилістичних вправ. Вона вчить учнів узагальнювати вивчене, удосконалювати текст відповідно до стильової віднесеності.

Конструювання, або продуктивні вправи, пов'язані зі створенням тексту певного стилю (усно чи письмово), написанням твору певного стилю. Учні самостійно мають знайти відповідні засоби вираження і способи мовленнєвої організації.

Вправи з лексичної стилістики знайомлять школярів з інформативною функцією слова, зі словами нейтральними та стилістично забарвленими. Їх варто виконувати і як початкову стадію занять з практичної стилістики, так і на будь-якій іншій стадії навчання. У 5-му класі, зокрема, учням пропонуються вправи, спрямовані на формування вмінь сприймати усне мовлення, вони передбачають конкретні завдання для орієнтування учнів на цілеспрямоване й свідоме слухання – розуміння почутої інформації, що міститься у розповіді вчителя, однокласника, сприйнятої із звукозапису, радіопередачі тощо.

Аудіювання – один із видів мовленнєвої діяльності, у процесі якого людина одночасно сприймає (слухає) усне повідомлення й аналізує його (смісловне оброблення інформації), концентруючи на ньому свою увагу. Залежно від мети існують різні види аудіювання: *ознайомлювальне* (загальне охоплення змісту, уміння визначати тему й основну думку), *докладне* (найповніше, докладніше охоплення змісту повідомлення), *критичне* (висловлення власної критичної думки з приводу почутого, своєї згоди чи незгоди з певним твердженням).

До вправ, які супроводять усне мовлення, відносимо:

- вправи на розуміння основної думки (визначення основної думки, добір заголовків),

- вправи на визначення логічної послідовності дій (розказати в логічній послідовності про дії героїв, розглянути малюнки й розмістити їх у логічній послідовності),

- завдання на передбачення змісту тексту й розвитку уяви (учні після прослуханого початку або опису закінчують розповідь за своєю уявою, після чого їм пропонується продовження розповіді вчителем),

- завдання на здійснення спостережень та аналізу мовних засобів у почутих повідомленнях різних типів, стилів і жанрів мовлення; обґрунтування доцільності вжитих мовних засобів, визначення причинно-наслідкових зв'язків тощо,

- оцінно-контролювальні завдання (учні формують висновки з почутого, обґрунтовують власні думки, перевіряють правильність власних припущень, висунутих на початку слухання тощо).

Як зазначають науковці, під час навчання рецептивних видів мовленнєвої діяльності важливо використовувати так звані «предметні» тексти – такі, зміст яких базується на ситуаціях, що входять до предметної тематики з урахуванням соціокультурної змістової лінії програми й міжпредметних зв'язків [34, с.4]. Це тексти, зміст яких вирізняється засобами конкретності й наочності, що забезпечує однозначність розуміння зображуваного предмета чи явища.

Під час виконання вправ з лексичної стилістики учням подобається добирати синоніми, антоніми, віднаходити різні значення слова у реченнях. Ефективними є вправи на заміну слів іншомовного походження словами власне українськими.

Вправами з морфологічної стилістики передбачається ознайомлення учнів з функціями граматичних категорій і варіантних граматичних форм у різних стилях мовлення. Так, учні переконуються в тому, що дієслово у текстах офіційно-ділового стилю є більш поширеним, ніж, скажімо, в текстах художніх, що в документах вживаються здебільшого дієслова теперішнього часу; що серед прийменників є стилістично нейтральні та книжні, а займенники «розмивають» категоричність, «пом'якшують» вимогу тощо; конструкції «прикметник плюс іменник» вживаються у художньому чи публіцистичному, розмовному стилях, а в документах як правило замість них уживають конструкції «іменник плюс іменник» (*дерев'яні вироби* – вироби з *дерева*).

Вправи на основі використання синонімів у галузі синтаксису – основа мовного конструювання учнями творів-роздумів, творчих робіт з побудови тексту. Школярі довідуються, зокрема, що неозначено-особові речення використовуються в усіх стилях мовлення, а речення з підметом та речення з безособовою формою на -но, -то у ролі присудка різняться за значенням; речення з однорідними членами речення використовуються в усіх стилях мовлення, однак їх функція різна: у художньому стилі однорідні члени речення несуть емоційно-експресивне навантаження, а в офіційно-діловому – це засіб стислос-

ті; звертання не вживаються у багатьох документах; вставні слова та словосполучення в строгих стилях виносяться на початок речення і забезпечують інформативну точність мовлення. Відокремлений дієприкметниковий зворот – стилістичний засіб увиразнення ознаки предмета, про який ідеться у висловлюванні, і його легко замінити складнопідрядним реченням з підрядним означальним. Така синонімія дозволяє уникати невмотивованих повторів, розширює арсенал мовних конструкцій, доступних авторам тексту.

Під час уроку та позакласної роботи варто використовувати **інтерактивні** завдання зі стилістики мови, зокрема моделювання ситуації і ділові ігри, пропонувати учням здійснювати дослідницьку роботу на основі компаративного аналізу текстів чи визначати особливості індивідуального стилю письменника тощо.

Відомо, що однією з основних вимог до мовлення є змістовність, яка забезпечується знаннями того, хто говорить чи пише, про предмет мовлення, його інформованістю. Тому дуже важливо продовжувати застосовувати на уроках української мови завдання і вправи, спрямовані на розвиток у старшокласників умінь поповнювати знання, вибирати інформацію із різних джерел, у т.ч. філологічних Інтернет-ресурсів; фіксувати свої спостереження, думки, робити виписки, складати план, тези, конспекти, реферати, використовувати матеріал під час створення усних і письмових висловлювань [17, с.31].

Важливо також навчати учнів **самостійності** у розв'язанні проблем, наближених до умов життя. Адже тільки самостійна людина досягає оптимальної самореалізації. Тільки в самоосвітній діяльності учень самостверджується і знаходить радість від самореалізації. Учитель має прагнути розвивати в учнів потребу в самовихованні, саморозвитку й самоконтролі.

Для успішного формування самоконтролю потрібно забезпечити у системі уроків такі умови:

- щоб запобігти можливим помилкам, ускладнювати завдання в певній послідовності: копіювання, використання зразка у тих самих умовах, у змінених, у нових;
- домагатися від учнів чіткого розуміння мети роботи і об'єкта перевірки;
- передбачати труднощі, які можуть виникнути в процесі виконання самостійної роботи;
- при формуванні складних умінь і навичок одночасно опрацьовувати прийоми і способи їх перевірки;

- у виконанні тренувальних вправ передбачати спеціальні ускладнення, щоб запобігти зниженню гостроти уваги, утворенню штампа дій.

Основні методи і прийоми формування самоконтролю: поопераційне пояснення способу дії, зіставлення зі зразком, оволодіння конкретними прийомами перевірки, опора на пам'ятку, алгоритмічний припис, взаємоконтроль, диференційований підхід учителя до виправлення помилок, матеріалізація навчальних дій під час контролю (підкреслення, доповнення, підставляння відповіді). Учитель повинен якомога частіше ставити запитання: «Як працюватимеш над вправою? Яка послідовність твоїх дій? Як перевірятимеш виконання?» Так дітям легше побачити складність у роботі ще до початку її виконання.

Психологічною основою контролю є розвинені форми довільної уваги, тому важливо постійно вправлятися в зоровій та слуховій пам'яті. Як підготовчий етап до самоконтролю, необхідно постійно тренувати дітей з боку уваги, зокрема з боку таких її якостей, як концентрація, вибірковість, стійкість, розподіл. Як показує досвід, добре зарекомендували себе в цьому ракурсі вправи коректурного характеру, коли учні роблять певні виправлення або підкреслення в готових текстах, взятих із газет та журналів, документів, зразків художнього стилю. Наприклад, підкреслюють певну частину мови і вивчають її особливості в тексті.

Для тренування концентрації та розширення обсягу уваги засобом зору використовують прийом демонстрування ілюстративного матеріалу протягом кількох секунд, з тим щоб учні охопили його зором і запам'ятали; засобом слуху – різноманітні прийоми аудіювання. Добрий результат дають і змінні стенди, на яких вивішуються листки з наголошенням слів, з неправильним-правильним варіантом виразу тощо. Особливу увагу варто звернути на «п'ятихвилинки культури мовлення», які вчитель проводить на будь-якому уроці, як правило наприкінці заняття, коли в нього «знайдеться» кілька вільних хвилин. З цією метою він може заготувати собі наперед цікаві для учнів завдання («Що означає слово, виписане на листку в моїй руці?», «Хто швидше знайде український відповідник для слова іншомовного походження?» тощо).

Для вироблення умінь самоконтролю дітей слід навчати конкретних прийомів перевірки роботи за опорою–пам'яткою, яку готує і роздає дітям учитель.

Отже, формування загальнонавчальних умінь – неодмінна умова повноцінного навчання стилістики.

Особливої уваги потребує добирання текстів для стилістичного аналізу. Вони мають бути, на думку провідних науковців, такими, «які б відбивали зразки національної культури й могли зацікавити учнів» [13, с.3]. Необхідно звернути також особливу увагу на невмотивоване вживання в окремих текстах лексики іншомовного походження, яка заповонила україномовні засоби масової інформації, політичний та науковий простори.

Формування комунікативних умінь і навичок ґрунтується на знаннях учнями тексту, його структури, типів і стилів мовлення. Важливо також сформувати в учнів стилістичні норми. Стилiстичними нормами оперує не тільки стилістика, а й культура мови та мовлення, що встановлює їх загальну придатність для певного функціонального стилю і вивчає причини несвідомого відхилення від норми. Засвоєння стилістичних норм відбувається у процесі ознайомлення з основними ознаками стилів мови. Для того щоб ефективно вибудувати роботу зі стилістики на уроках української мови, учитель мусить сам «добре знати зміст стилістичних понять, передбачених чинною програмою, особливості кожного стилю мовлення та можливості їх опрацювання на уроках фонетики, лексики, граматики і зв'язного мовлення» [16, с.318].

Стилiстична вправність учнів – необхідна умова їх високої мовної культури. Стилiстика наче об'єднує всі розділи науки про мову в єдине завершене ціле, тому знання стилістики сприяють підвищенню грамотності, виробляють уміння користуватися мовними засобами в різних сферах спілкування і різних життєвих ситуаціях.

Саме тому вивчення мови в сучасній школі має функціонально-стилiстичний аспект, в основі якого лежить принцип цілісного вивчення мови і мовлення. Розкриваючи перед школярами виражальні можливості мовних одиниць, педагог показує особливості їх функціонування, окреслює сферу використання, проводить вправи, під час виконання яких учні оцінюють синонімічні варіанти, їх емоційно-експресивне забарвлення, конструюють речення і тексти із стилістичною метою, використовують у власному мовленні різноманітні мовні засоби, здійснюють стилістичний аналіз.

Формування навичок стилістичного редагування відбувається під час роботи з чернеткою. Стилiстичну правку тексту варто проводити і під час написання творів малого розміру. Корисним є також взаємо-

рецензування індивідуальних відповідей учнів. Адже вироблення навичок критичного сприймання як свого, так і чужого мовлення є необхідним компонентом функціонально-стилістичного аспекту вивчення мовних явищ.

Робота над кожним стилем вимагає послідовності: 1) з'ясування ситуації спілкування, у якій може реалізуватися той чи інший стиль; 2) добір теми висловлювання відповідно до стилю; 3) розкриття мовних засобів стилю.

Питання конкретизації стилістичних умінь, якими учні повинні оволодіти на уроках мови, одне з центральних у методиці стилістики [16, с.328]. До стилістичних умінь і навичок відносять уміння: розпізнавати й правильно оцінювати стилістичні засоби відповідно до умов і сфери використання; добирати синоніми з урахуванням мети і завдань спілкування; проводити аналіз тексту певного стилю; компонувати текст у відповідному стилі мовлення; удосконалювати стиль написаного, зіставляти й порівнювати два тексти та ін.

Уміння здійснювати аналіз тексту певного стилю – одне з важливих стилістичних умінь, що вимагає свідомого засвоєння системи знань, прагматичного підходу до мови та мовлення. Ця робота сприяє осмисленню змістової, жанрово-мовленнєвої і стилістичної структури текстів.

Уміння компонувати текст у відповідному стилі мовлення підпорядковане основній меті вивчення мови в школі – оволодінню мовленням як засобом комунікації, інструментарієм життєтворчості. Це вважається одним із найскладніших умінь, оскільки вимагає від особистості сформованої громадянської позиції, зрілого мислення, консолідації усіх інтелектуальних та емоційних зусиль. Саме у тексті проявляється соціокультурна компетентність того, хто навчається, а саме: знання, пов'язані зі світовою, національною, регіональною культурою, цінностями, що визначають стосунки між людьми та світом; шанобливе ставлення до культурних надбань, до рідномовних обов'язків, повага до інших мов та культур; бажання здійснювати свою діяльність на основі законів добра та краси; уміння організовувати власну діяльність з урахуванням соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей тощо.

Психологи доводять, що сприйняття й продукування мовлення починається не зі структури висловлювання, а з потреби сприйняти й висловити певний зміст думки. Вихідним пунктом діяльності людини завжди і в усьому є задум, стимульований певним мотивом, тому на

практиці не існує окремо процесів мислення та мовлення, а маємо справу з єдиним процесом – «мово-мисленням». Як стверджує Г.Б.Шелехова, «нині навчальний процес стає важливим мотиваційним фактором за умови його спрямованості на формування стійкого інтересу школярів до опанування української мови, їхнього прагнення досягти успіху під час учіння, на розвиток потреби учнів цей інтерес задовольняти й на створення умов, які сприятимуть активізації мотиваційної сфери учнів та успішному оволодінню ними вміння учитися в творчому режимі» [34, с.3-4].

Результативність роботи зі стилістики та культури мовлення в школі залежить від низки педагогічних ідей, які уможливають розвиток мовної особистості, а саме: реалізація особистісно орієнтованого підходу в освітньому процесі, застосування інтегрованого й системно-синергетичного підходів до створення соціокультурного середовища як системи, використання дидактичного матеріалу високої змістової якості; увага до аксіологічних виявів; принцип єдності навчання, виховання та розвитку особистості; принцип природовідповідності, принцип опори на духовність учня; створення позитивного культурно-освітнього середовища на засадах партнерства; надання переваги інтерактивним методам та прийомам, стимулювання навчальної співпраці.

Важливо тримати в полі педагогічного зору мотивацію до навчання. Як засвідчують дослідження, у старшокласників найчастіше зустрічаються мотиви, пов'язані з власною особистістю; 68% становлять мотиви саморозвитку; достатньо велика кількість учнів пов'язана з «мотивацією благополуччя» – прагненням отримати схвалення від учителя та батьків. Невеликий сегмент учнів спонукується творчими мотивами. Однак мотивація, пов'язана з майбутньою професійною діяльністю, виражена у них слабко [34, с.22]. Для гармонійно розвиненої особистості необхідне поєднання різних мотивів, але і пізнавальні, і соціальні мотиви можуть мати як колективну, так і вузькоіндивідуальну, навіть егоїстичну спрямованість. Сутність особистості школяра та її спрямованість визначає якість мотивів. Тому вчитель під час вивчення стилістики повинен планувати та створювати такі проблемні ситуації, які б спонукали учнів до проєкції здобутих знань, умінь та навичок на життя, на соціум; моделювати елементи дійсності, в яких би розв'язання завдання залежало від набутих компетентностей старшокласників.. Як стверджують дослідники, у цьому

сенсі вагомим є пошук відповідей учнями на запитання типу «чому?», «навіщо?», «з якою метою?», «який сенс?» [34, с.22].

Особливу роль відводимо інтерактивним методам навчання, під час яких відбувається взаємодія учасників освітнього процесу і забезпечується активізація пізнавальної діяльності учня. На думку дослідників, інтерактивне навчання вирішує три основні завдання: навчально-пізнавальне, комунікативно-розвивальне, соціально-орієнтоване. Під час опанування стилістики добре зарекомендували себе робота в групах, різноманітні змагальні види завдань, моделювання, ігри, метод проекту.

Отже, робота зі стилістики та культури мовлення в профільній школі покликана сформувати багатогранну мовну особистість, наділену необхідними адаптаційними рисами в умовах інформаційного суспільства відповідно до його зростаючих вимог та вимог майбутньої професії і життєтворчості учнів. Це своєрідний вінець вивчення мови, формування соціокультурної та мовно комунікативної компетентностей.

	ВИСНОВКИ

Інноваційний розвиток, гуманізація навчання, зорієнтованість його змісту на цінності людиноцентризму визначають стратегію модернізації сучасної освіти. Як справедливо зазначає О.В.Сухомлинська, «нині школа є складовою соціального і культурного життя всієї людської цивілізації. Вона має універсальний характер...» [25, с.32]. Комунікативна компетентність безпосередньо відображає рівень культурного розвитку особистості та суспільства. Ефективна комунікативна компетентність неможлива без досконалого оволодіння мовою та її функціональними стилями. Працюючи над стилістикою, учень вдосконалює свою культуру мовлення, вивчає спілкування в соціумі як передумову власного життєвого успіху, опановує секрети адекватного оцінювання та перспектив спілкування.

Комунікативна компетентність неможлива без мовної компетенції. Однак варто погодитись із науковцем І.П.Ющук: «Щоб найефективніше користуватися мовою, її потрібно не тільки знати, а й відчувати, розуміти її структуру, внутрішні закономірності й закони» [35, с.13]. Тому в профільній школі вивчення стилістики має відбуватись за формулою: поглиблені знання з мови та риторики, культури народу, правильна оцінка умов спілкування, бачення учнем свого призначення, вибір фаху плюс практичне застосування умінь та навичок у змодельованих різноманітних життєвих ситуаціях, особливо таких, що проектуються на майбутній фах школяра.

Мудрість учителя в тому, щоб викликати в учня зацікавленість предметом, підтримати бажання школяра самостійно навчатися, виходячи з усвідомленого бачення ним свого майбутнього. З огляду на сьогодення вектор мовної освіти необхідно спрямувати в площину цінностей особистісного розвитку й гуманізму. Знання рідної мови, яка сама по собі вже є найважливішою людською цінністю, сприяють духовному й інтелектуальному розвитку особистості, впливають на формування її світогляду й ціннісно-сміслових орієнтацій.

	СТИЛІСТИЧНІ ВПРАВИ
--	---------------------------

Вправа 1.

Прочитайте тексти, визначте мовленнєву ситуацію. Назвіть стиль мовлення, а також, де це можливо, його підстиль. Аргументуйте свою думку.

Визначте тему уривків.

А. Доведено, що ураження фонологічного рівня мовлення у період інтенсивного розвитку мовленнєвої функції згодом призводить до складної дезінтеграції та патології усього мовленнєвого розвитку дитини: 1) затримки темпів мовленнєвого розвитку; 2) вторинних порушень лексико-граматичної будови мовлення; 3) стійких порушень писемного мовлення; 4) мовленнєвої інактивності.

У процесі дослідження встановлено також, що базові показники забезпечення підсистеми програмування та інтерпретації мовленнєвих актів ФСММ (кінестетичної перцепції, кінестетичного раксису, слухової перцепції та слухомовленнєвого гнозису) істотно відрізняються від нормативного стану їх сформованості. Застосування в цьому контексті адаптованих нейропсихологічних методик дало змогу дістати нові дані щодо просторового, кінестетичного, динамічного гнозису та праксису в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. (З журналу «Дефектологія»).

Б. Останнім часом у пресі чимало пишуть не тільки про успіхи медицини, про надзвичайні складні операції та сенсаційні трансплантації. Але поряд із цим наростає потік публікацій про кризу традиційних методів лікування, про так звану небезпечну медицину.

Нещодавно мені довелося прочитати книжку вірменської авторки Арусяк Налян, що так і називається: «Небезпечна медицина». Розумію, що в багатьох читачів може виникнути почуття іронії та скепсису: так багато сьогодні шарлатанів пропонують свої буцімто панацеї від недуг. Тільки лінивий сьогодні не пропонує екстрасенсорних, та-вознайних, телепатичних, гіпнотичних, біоенергетичних чи психоте-

рапевтичних (випадково відкритих у собі) талантів. Якщо так піде далі, то незабаром усі представники роду людського виявляться чудоцілителями, а всі представники традиційної медицини – безробітними... (М.Слабошпицький).

В.

Анна. Вуйку, прийшов Мошко. Впустити?

Лучкай. Не тримати ж чоловіка перед дверима (*Анна виходить*). Отак, чекали Духновича, а прийшов корчмар. Мабуть, за боргом. І де тих грошей набрати?

Довгович. Я можу дати вам певну суму.

Лучкай. Помилуй, Боже. Хіба я бідний чоловік? Пане Василю, ви мій гість. От поїду в монастирську бібліотеку до Мукачева, у вас загостюю.

Довгович. Та хоч завтра.

Входить Анна, за нею у тісній камізельці – Мошко.

Мошко (*кланяється*). Доброго вечора, пане Лучкаю! І вам, пане (*Довговичу*).

Лучкай. Прошу, сідайте, пане Мошку.

Мошко. Дякую. Але сидіти бідному корчмареві з такими поважними панами? Я постою... (П.Ходанич. «Віват імператор!», п'єса)

Г. Надзвичайно важливою в літературознавстві є проблема репрезентації жінки жіночою прозою. Очевидне прагнення жінок-письменниць зображувати її не так, як чоловіки-письменники, а апелюючи до власного унікального жіночого досвіду. Жіноча проза артикулює в культурі світ жіночої суб'єктивності в усій повноті, досі замовчуваний. Найчастіше жінка-прозаїк звертається до особистого, прочитує текст власного життя. При цьому стать концептуалізується, образи жінок стають виявленням концепції особистості жінки – художньої інтерпретації письменником жіночої суб'єктивності, що виражена образом жінки, чия гендерна ідентичність проблематизується. Постановка жіночої прози відтак пов'язується з актуалізацією в ній гендерної проблематики. (С.О.Філоненко).

Г. Жив де не жив багатий граф. Мав він немало різного маєтку, а найбільше мав лісу. Лісів мав стільки, що не знав їм ні краю, ні кінця.

Графські ліси сторожили гайники. Одного разу гайник, блукаючи в лісі, вийшов на полянку й сів собі відпочити. Дивиться ураз, а з ха-

щї вибрався Дикий чоловік. Тільки втямив гайника, напудився і під кліпком ока зник. Гайник дуже хотів знати, що то за дикар... («Цар дикого лісу», казка).

Д. 2. Обов'язки Замовника

2.1. Оплатити послуги Посередника в розмірі й у терміни, зазначені в цьому Договорі.

2.2. Надавати Посередникові інформацію, необхідну для надання послуг згідно з додатком 4.

2.3. Розглядати пропозиції Посередника у дводенний термін з дня їх надання, робити щодо них письмові висновки. (З договору).

Е.

Хтось за нас вибрав погоду:
Дощ, дощ, дощ...

Хтось за нас вибрав нам
час і простір.

Відсьорбуєш кави
і споглядаєш з вікна мряку.

І знаєш:
там, за нею, на віддалі
– часу чи простору? –
громадяться гори
з полотен Манайла.

Лемківська співанка з дзвоником,
Духновичів синій вірш.

Чистий голосочок:
„Слава Йсу!”

І пахучий чебрець
під сірим стовбуром бука,
де клекіт орла у небесній безодні... (Л.Повх)

Вправа 2.

Визначте стиль мовлення, свою думку обґрунтуйте. Які засоби зв'язку між реченнями використано в першому і другому абзацах тексту?

Серед багатьох течій в сучасній філософії Заходу однією з найбільш популярних є інтуїтивізм, розвиток якого в умовах ХХ ст. пов'язаний передусім з ім'ям відомого французького філософа Анрі Бергсона.

Особа Бергсона вражає нас активністю своєї філософської діяльності, яка була спрямована на вирішення головного завдання, що стояло перед ідеалістами ХХ ст., – оновлення їх філософської системи. Анрі Бергсон створює оригінальну філософську теорію, цікаву за своєю спробою з'ясувати одну з таємниць людського мислення – здатність інтуїтивного опанування істиною.

Своєрідним фундаментом, на якому будується його теорія про керівну роль інтуїції у здійсненні наукового та художнього процесу пізнання світу, є вчення Бергсона про інстинкт та інтелект.

Бергсон намагається розкрити внутрішній зміст пізнавальної діяльності людини, розкрити ті механізми, що здійснюють її. Працюючи над розв'язанням цього завдання, Бергсон приходить до висновку, що в процесі історичного розвитку людина набуває два «знаряддя», два своєрідних види пізнання, якими вона користується: інтелект та інстинкт. Кожний з цих видів має свої особливості, свої можливості. (Л.Левчук. З книги «Інтуїтивізм і питання художньої творчості».)

Вправа 3. Прочитайте тексти. Визначте тип мовлення і способи зв'язку речень у кожному тексті. Якого стилю кожен текст? Чи впливає тип мовлення на стиль тексту?

Який із текстів експресивно нейтральний, а котрий найбільш емоційний? Як пов'язується експресивність зі стилем?

І.Віршування з'явилося на основі народних пісень, їх складали віршами. Ці вірші особливі, бо пісні співають. Окремі склади, які при співі вимовляються протяжно, акцентовано, мають головний наголос. Інші вимовляються з меншим притиском. Тому головний ритмічний наголос у пісенному тексті не завжди збігається з граматичним, навіть у одному слові наголоси можуть стояти на різних складах. (Н.Ференц).

II. Василь Вовчок

Вівчарики, я не забув про вас

Вівчарики, я не забув про вас,
Про нашу полонинську пісню-вітер.
Уклін тобі, високий любий світе,
Уклін тобі в новий, у добрий час!

Вівчарики, я не забув про вас,
Я тут літати вчився і співати.
Тут на сопілці я навчився грати,
Коли ще не ходив і в перший клас.

Вівчарики, я не забув про вас,
Я в простір закохався тут і волю.
Я розшукав свою щасливу долю —
Я виконав сумлінно ваш наказ.

Вівчарики, я не забув про вас,
Як ми в погожі дні чи в люту хвищу
Здіймались на вершину, з вищих вищу,
Життя і труд любили без прикрас.

Згадаю добрим словом ще не раз
І вас, і вічно юні ці смереки.
Які б краї не звідував далекі,
Вівчарики, я не забув про вас.

III.

Хліб

Мов дітки зріднені, зернини,
Мов краплі сонця в колоскові.
Хліб починається з людини,
Хліб починається з любові.

Зернини колос нахиляють —
Ваги взялися, барви, моці.
І так нас тужно виглядають,
Що в кожної сльозина в оці.

І як не злився вітер дужий,
Не впало зернятко додолу...
Воно по нас, по людях тужить,
Аби довірити нам долю.

Чекають вірно нас зернини
У ріднім домі-колоскові.
Хліб починається з людини,
Хліб починається з любові.

А в когось бублик ненароком
Упав на тротуар під ноги.
Обходили той бублик боком,
Не здійняли чомусь тривоги.

На хліб черствий хтось нарікає,
Хоч, може, сам черствий душею.
Дешевий хліб? Ціни немає
Йому, як сонцю над землею.

Вдивляючись у день грядущий,
Синам не даром каже мати:
– Хто не цінує хліб насущний,
Людей не вміє шанувати.

Ні, не з погожої години,
Та ще під спів пташок в діброві –
Хліб починається з людини,
Хліб починається з любові.

(В.Вовчок.)

IV. Олена Пчілка...Сьогодні ми сприймаємо це ім'я як символ безкомпромісності, нескореного духу, відчайдушного пориву. Гортаючи сторінки нашої історії, навряд чи знайдемо таку жіночу особистість, у якій би настільки органічно поєдналися дар поетичного слова, наукове обдарування, організаторсько-просвітницькі й видавничі здібності, педагогічний талант. Як громадський і політичний діяч вона заклала міцні основи для відродження своєї нації. Надзвичайні енер-

гія і працьовитість були поєднані не тільки з її літературним хистом і здібностями, а й з надзвичайною принциповістю, сміливістю, наполегливістю, патріотичною жертівністю. За жодних обставин не зрікалася своїх поглядів, безстрашно пропагувала їх, не боячись ні арештів, ні репресій, ні в'язниць. У складних суспільно-політичних умовах свого часу, у важких, сповнених драматизму життєвих обставинах письменниця мужньо відстоювала відданість своїм ідеалам. Своїм – і нашим! (Л.Дрофань.)

Вправа 4. До якого стилю мовлення належить висловлювання, якщо у ньому повідомляється про результати досліджень, подаються знання з певної галузі науки, зустрічаються терміни, виклад логічний, точний, обґрунтований; речення переважно складні, повні?

Вправа 5. Випишіть п'ять невеликих текстів різних стилів. Визначте тип мовлення кожного з них.

Вправа 6. Прочитайте текст, визначте стиль та тип мовлення. Назвіть мовний засіб зв'язку між першим та другим реченням.

А по стрімких шпичастих горах праворуч від дороги ліпляться біленькі хати сільця, понависали над кручами та провалами кучеряві садки. Як глянеш на гору, то здається, що ті хатки стояли колись на горі, та докучило їм стояти там, схотілось ближче глянути на дніпрові води, і вони, побігши з гори вниз, з переляком зупинились над самим стрімким місцем, боячись впасти, покачатись униз і впірнути в таємничі води Дніпра. Так і дивляться вони переляканими очима-віконцями на кручу, так і присіли до землі, щоб часом пустун-вітер не звів їх униз... (М.Коцюбинський).

Вправа 7. Поміркуйте, для яких стилів характерний діалог? А де можливе монологічне мовлення (у яких жанрах)? Проаналізуйте з таких міркувань поезію І.Франка «Чого являєшся мені у сні?», а також «Прокляття» Ю.Липи.

Прокляття

Бездомних псів, що лижуть кість суху,
Надгороди притулком теплим, Боже,
Вкажи брудним ропухам купи листя
І гайворонам їх колючі гнізда.
А тим, що злочин тління розсівають,

Убійникам душі, з'явивсь у гніві,
Указуючи путь, що безконечна –
Хай з божевільним поглядом од жаху
Покинуть справедливу Батьківщину
І іншої довіку не знайдуть!

(Ю.Липа)

Вправа 8. Визначити художні засоби:

1. *Говори, говори, розпечи гнівом небесну баню. Покрий її хмарами твого горя, щоб була блискавка і грім. Освіжи небо й землю. Погаси сонце й засвіти друге на небі. Говори, говори (М.Коц.)*

2. *По церквах дзвонили. Далекі дзвони гуділи в ясному повітрі тихо й мелодійно, і здавалося, що то дзвенить золото золотого сонця. (М.Коц.)*

Вправа 9. До якого стилю мовлення належить текст, якщо в ньому наявні вирази: «прошу надати мені...», «ми, що нижче підписали...», «доводимо до Вашого відома, що...»?

Вправа 10. До якого типу мовлення належить висловлювання, у якому подається словесне зображення предмета, вказується на його ознаки (загальні та часткові)?

Вправа 11. До якого типу мовлення належить висловлювання, у якому щось доводять, пояснюють, відстоюють думку, розглядають питання, яке не має однозначної відповіді?

Вправа 12. Обидва речення є нормативними. Поясніть, чому в одному з них те саме слово має форму однини, а в іншому – множини.

І. Після закінчення школи учні одержують атестат про середню освіту. Атестати вручають учням на випускному вечорі.

ІІ. Кедр – рідкісна в наших широтах рослина. Кедри ростуть на півдні.

Вправа 13. Прочитайте тексти, визначте тип кожного з них (оповідь (з елементами опису), опис, роздум).

Котрий із наведених текстів містить ланцюговий зв'язок речень, а котрий – паралельний? Які мовні засоби зв'язку речень у кожному з текстів?

I. Ти згадав давні материні розповіді про те, як у роки колективізації вона пасла людську череду, – я чомусь спершу не зміг уявити її молоденькою чередничкою із полотняною торбинкою через плече. Не міг уявити, як, босонога, біжить завертати неслухняних корів, як у гурті своїх товаришок п'є, полуднуючи, молоко з пляшки. Не міг уявити, як збирає польові квіти, сплітає вінок і в тому барвистому вінку ввечері йде до села за чередою, що ратицями збиває хмари рожевої куряви.

I тому, що не міг уявити її в такому віці, почувався так, наче в чомусь завинив перед матір'ю... (Є.Гуцало).

II. Яка ж вона красива, оця морська чайка! Висока на своїх довгих, жовтих ногах з качиними перетинками. У неї велика біла голова, товста шия, круглі, мов чорні намистинки, очі, розумні, допитливі і дуже добрі. Мені здається, що чайка хоче щось сказати, тільки не вміє... Вона навіть вийшла на світло, я бачу її сірі, аж блакитнуваті крила, на яких, здається, засохли краплі морської води. Кінчики крил чорні, гострі. А дзьоб великий, міцний... (За Ю.Збанацьким).

III. Люди дивуються, коли бачать скелясті береги моря, обліплені безліччю птахів. І найбільше серед них чайок. Навіщо їх стільки потрібно? Адже вони з'їдають тисячі тонн риби, засмічують територію. Їхній галас інколи заглушує навіть шум моря. Може, кількість чайок слід якось зменшити?

Але в природі все взаємопов'язане. І не можна розривати біологічний ланцюжок. Колись китайці винищили горобців, які об'їдали рисові поля. Потім довелося завозити цих пташок з інших країн, тому що на рис напали такі шкідники, з якими впоратися могли лише горобці.

Отже, слід розумно ставитися до природи, не шкодити їй своїм невиваженим втручанням, бачити в ній не лише практичну користь, а й красу та доцільність, гармонію. (За збірником).

Вправа 14. *Складіть на тему «Олівець» три типи текстів – опис, розповідь, роздум. Де наявний сюжет? У якому типі найбільше означень? А дієслів? Де найбільше вставних слів? Де обов'язковий висновок?*

Вправа 15. *Прочитайте текст. Тут наявний ланцюговий чи паралельний смисловий зв'язок? Визначте стиль, жанр та мовні засоби зв'язку речень.*

Предвічний Боже, зішли на нас з високого неба Твою святу мудрість, просвіти нею наші уми. Нехай Божа мудрість поведе нас дорогами правди, нехай стереже нас від лжі та обману (А.Шептицький).

Вправа 16. Прочитайте текст. Тут наявний ланцюговий чи паралельний смисловий зв'язок? Визначте мовні засоби зв'язку речень у кожному абзаці, а також між абзацами.

Спробуйте прочитати текст ще раз, додаючи підмети у другому, третьому та останньому реченнях. Що змінилось від цього? Чому?

Випишіть вирази, які на цей час застаріли, і доберіть замість них відповідники з сучасного літературного мовлення.

Потім, надалі, Лазар скорився. Затих і вже не сперечався, коли будили по ночах. Йшов на роботу байдужий, як ремісник, але в очах у нього з'явилось знову щось скрите і запечатане.

Тепер він більше мовчав, покинув коверзування, був тихий, слухняний. Каленик з Іваном не могли нахвалитися ним. Навіть стежили менше (М.Коцюбинський).

Вправа 17. Прочитайте текст, визначте стиль і жанр мовлення. Чи змогли б ви визначити тип мовлення наведеного тексту? Яка функція текстів такого типу?

Знайдіть вирази, що створюють урочистість. Проаналізуйте кожне речення і весь текст за цільовою установкою (ритуальна, провокативна, імперативна).

Знайдіть повтори. Яка їх роль у цьому тексті? Чи співпадають вони з ключовими словами?

Боже великий, Боже вітців наших! Дай нашому народові якнайбільше добрих, святих християнських родин.

Дай нам таких батьків, які голосно й відверто признавалися б до божественного Твого об'явлення й до Твоєї служби. Дай нам батьків, які для своїх дружин були б прикладом християнського життя, правдивими опікунами та добрими провідниками в житті.

Дай нам таких матерів, що вміли б добре, по-християнському виховувати своїх дітей, а для своїх чоловіків були б поміччю, потіхою й доброю радою.

Дай нам таких дітей, які були б потіхою та славою батьків і красою свого народу.

А з-поміж молодого покоління і з кожного покоління вибирай собі достойних слуг Твоїх жертovníків.

Давай нашому народові добрих священиків і в кожній галузі праці людей, що вміли б і хотіли б працювати для загального добра.

Благослови, Всемогутній Боже, український нарід. Дай йому ласку вірно Тобі служити й досягнути колись вічної нагороди в небі, де Тобі, Боже, у Святій Тройці єдиній, Отче, Сину і Духу Святий, належить уся слава, честь і поклін на віки віків.

Амінь.

(Митрополит Андрей Шептицький.)

Вправа 18. Прочитайте текст, визначте стиль і жанр мовлення. У чому особливість таких творів?

Яка головна думка тексту?

Здрастуй, друже!

Прохаєш дати тобі поради щодо твого майбутнього життя й становища, особливо щодо того, з якими друзями тобі варто підтримувати зв'язки. Ти чиниш розсудливо, що заздалегідь дбаєш про своє майбутнє. Але про твоє місце в житті поговоримо іншим разом, коли підкаже Христос, а зараз побалакаймо про друзів.

З ким тобі підтримувати стосунки? – питаєш. Пхе! З хорошими, – відповідаю я коротко. А з хороших – лише з тими, до кого в тайниках серця ти по натурі схильний. Бо це найкраща норма дружби. Їжа добра, але що з того, коли вона не подобається твоєму шлункові? Не дивно, що вона шкодить. Однак якби-то в нас, мій Михайле, було так багато хороших людей, як хороших страв! Але цього можна лише бажати... Що ж робити?

Слід підтримувати зв'язок із тими, котрі не такі погані, як інші, яких зазвичай вважають просто добрими. Обирати слід щирих, постійних і простих. Про щирю душу кажуть, що вона не заздрісна, не злобна, не підла. Прості – не дурні, але відкриті, не брехливі, не облудні й не порожні...

...Найбільш правильним я вважаю здобувати друзів мертвих, тобто священні книги. Серед живих є такі хитрі, спритні й безчесні пройдисвіти, що юнака у вічі обдурюють... Як хитро вони втираються в довір'я... Ах! Скористайся хоч моїм досвідом!..

Твій найбільший друг Григорій Савич /Сковорода/.

23 листопада 1762 року.

Вправа 19. Назвіть документ, за яким приватна чи офіційна особа або організація надає право іншій особі чи організації здійснювати від її імені якісь юридичні чи представницькі дії з третіми особами.

Вправа 20. Назвіть документ, у якому фіксується місце, час, мета й результати проведення зборів, конференцій, засідань, нарад; зазначається склад присутніх та відсутніх, зміст доповідей, повідомлень, виступів, що заслухані, винесені ухвали з питань, що обговорювалися.

Вправа 21. Назвіть діловий документ, у якому вказується адресат та адресант, викладаються прохання або свідчення, надається перелік документів, що додаються.

Вправа 22. Порівняйте наведені нижче тексти. У чому їх спільність і що відмінного? Котрий з них текст наукового стилю? Чому?

I. Навички моральної поведінки є невід’ємною складовою розвитку дитини, визначають її вчинки, зумовлюють ставлення до навколишньої дійсності, дорослих і однолітків. Адже важливо не лише те, як дитина поводить себе, а й те, як вона приймає рішення про певний вчинок: самостійно чи під впливом дорослих. Звична поведінка дошкільників формується поступово, з набуттям досвіду.

У процесі пізнання дітьми моральних засад педагог має допомагати їм виховувати у собі самостійність, культуру спілкування і різних видів діяльності, налаштованість на вчинки відповідно до норм моралі. Часто рівень моральних уявлень випереджає розвиток поведінки дитини, оскільки формування навичок поведінки потребує більше часу і вправлення, ніж формування заснованих на пам’яті уявлень. (З підручника.)

II. Виховання людини... Скільки списів заломлено на цьому вічному полі людських стосунків, скільки ідей тут зростало і помирало. Нема нічого цікавішого і нема нічого важчого, ніж виховання! Як сформувати гармонійну особистість, добре адаптовану до соціальних умов, не нашкодивши її особливому «Я»? Де та розумна межа впливу вчителя на учня, суспільства на людину, сім’ї на дитя? (З твору.)

Вправа 23. *Визначте підстиль наукового стилю поданого тексту. Яке слово пов'язує всі речення? Чому, на вашу думку, жодного разу замість цього слова не використано займенник?*

Випишіть слова-терміни.

Градація – (лат. *gradatio* – поступове підвищення, посилення) – стилістична фігура певної будови, в якій кожна наступна частина посилює (або послаблює), нагнітає смислове чи емоційно-експресивне значення. У результаті зростає стилістичний ефект висловлення і враження від нього.

Градація буває висхідна, при якій стилістичний ефект збільшується, наростає і посилюється значення з додаванням кожного наступного компонента фігури: *Прийшов, побачив, переміг* (Юлій Цезар). Градація низхідна, навпаки, характеризується з кожною наступною частиною зменшенням значення, спаданням стилістичного ефекту і враження від нього: *На майдані тил спадає. Замовкає річ. Вечір. Ніч* (П.Тичина).

Вправа 24. *Доведіть, що це текст наукового стилю. До якого типу мовлення ви б його віднесли? Чому?*

Який спосіб зв'язку речень у тексті (послідовний, паралельний, радіальний)? Тут застосовано дедукцію чи індукцію?

Проаналізуйте, з яких типових за будовою речень складаються тексти наукового стилю.

Випишіть книжні вирази.

Особливого рівня літературознавство й естетика досягли в Стародавній Греції. Вагомий внесок у їхній розвиток зробили піфагорійці. Піфагорійський союз (астрономи, математики, філософи), фундаментом якого став Піфагор (VI ст. до н.е.), значну увагу приділяв з'ясуванню проблем виховної ролі мистецтва, вперше поставивши питання про об'єктивні засади прекрасного, а також про природу мистецтва.

Піфагорійці передусім заявили про те, що мистецтво є наслідуванням природи. Вони ж знайшли відповідний термін для цього поняття – мімезис (гр. *наслідування*). Сам Піфагор вбачав у поезії певну магічну силу, яка могла лікувати людські душі. Очевидно, йшлося про початки розуміння мистецтва слова як засобу виховання громадян у суспільстві. (З підручника.)

Вправа 25. Доведіть, що це текст наукового стилю. Визначте підстиль.

Мова професійного спілкування є соціальним варіантом сучасної літературної мови, якою послуговуються переважно представники певної професії. Професіонал володіє понятійно-категоріальним апаратом певної сфери діяльності і відповідною йому системою термінів. Тому головною ознакою мови професійного спілкування є наявність термінології, притаманної тій чи іншій професії, та професіоналізмів. Крім того, ця мова має деякі особливості в наголошуванні, фразеології, словотворі, граматичі.

Професійна мова забезпечує різні комунікативні потреби в професійній сфері, виділяється відповідно до сфери трудової діяльності, в якій вона функціонує, і відрізняється від інших професійних мов своєю лексико-семантичною системою. (З підручника.)

Вправа 26. Визначте стиль наведеного нижче уривка. Що вам підказує відповідь?

Пам'ятники споруджують не тільки вченим, письменникам, воїнам, але й героям улюблених книг. Можна згадати пам'ятник Тілю Уленшпігелю в Голландії, героям п'єси «За двома зайцями» М.Старицького в Києві, дамі з песиком у Ялті. Іноді такий пам'ятник стає символом міста, як стала андерсенівська Русалочка символом Копенгагена. І, на відміну від пам'ятників історичним подіям і різним діячам, пам'ятники літературним героям, як правило, веселі.

Нещодавно такий смішний пам'ятник з'явився в Харкові, на першій платформі Південного вокзалу. Це – пам'ятник отцю Федорові, персонажу роману І.Ільфа й Є.Петрова «Дванадцять стільців». (З журналу)

Вправа 27. Визначте тип мовлення наведеного нижче тексту. Доведіть, що цей уривок публіцистичного стилю. Випишіть вирази, властиві цьому стилю.

Одним із найбільших літературно-мистецьких свят Києва уже втретє став фестиваль «Книжковий Арсенал», який упродовж тижня запрошував на свої численні майданчики читачів різного віку.

На «Книжковому Арсеналі» читачі могли не тільки придбати книжки, а й визначитися з найцікавішими заходами насиченої програми згідно зі своїми вподобаннями. А вибирати було з чого, адже в рамках фестивалю відбулися численні лекції-презентації книжок, зо-

крема тритомного видання наукових розвідок Віктора Петрова, яке упорядкував В.Брюховецький, праці Є.Сверстюка про Миколу Гоголя, пройшли дискусії на теми широкого спектру – від загальномістечких до суто літературних. На майданчиках відбувалися поетичні читання, творчі зустрічі з авторами, круглі столи. Охочі могли відвідати журнальний зал і ознайомитися з історією розвитку української літературної періодики, можливо, вперше побачивши раритетні офіційні й самовидавчі, зокрема, діаспорні видання. (Газета «Літературна Україна»).

Вправа 28. Прочитайте текст, зверніть увагу на його фактографічність та «войовничість». Сформулюйте думку про публіцистику як зброю.

Українське радянське коцюбинськознавство, починаючи від української реакційної й безсоромного демагогічного Іллі Стебуна й аж до поміркованих українофілів (наскільки це дозволяв режим) Петра Колесника, Ніни Калениченко, Ірини Коцюбинської, має в своєму доробку цілу бібліотеку про письменника. Однак багато що там не тільки концептуально, а й фактографічно викликає почуття подиву та обурення. Не можна спокійно читати в таких працях твердження про те, що, мовляв, підступні націоналістичні елементи на взір Грушевського, Петлюри, Винниченка, Євшана та інших намагалися зробити з Коцюбинського чорта з рогами, але він на те не піддався. У якомусь опусі навіть довелося прочитати звинувачення на адресу такого-перетякого Чикаленка, який не поспішав із фінансовою допомогою Коцюбинському, бо той, мов лялечка, не хотів друкуватися в «Раді» через її націоналістичну тенденцію.

Розхожою в радянському літературознавстві стала теза про те, що Коцюбинський як художник формувався не під впливом модернізму, а в боротьбі з ним. І що вся його творчість пов'язана тільки з ідеями та ідеалами народної революції, яка була головним змістом епохи.

Особливо ретельно з біографії письменника вилущено всі національні моменти. І про «Громаду» згадано бігцем, як про якесь непорозуміння, і про «Братство тарасівців» щось безвизначно сказано тріскучою скоромовкою, і про чернігівську «Просвіту», де він був першим головою, і про приязні стосунки з Грушевським, і про роль у його житті «ліберально-буржуазного діяча з націоналістичним ухилом» Євгена Чикаленка. Його лишили загалом упізнаваним, хоч і наклали густий шар ідеологічного гриму. (М.Слабошпицький.)

Вправа 29. Прочитайте текст. Доведіть, що він публіцистичного стилю.

У чому виражається дискусійність? Визначте полюсність. Знайдіть текстуальні антоніми і співвіднесіть їх з полюсністю думки.

Дискусійним лишається питання про ступінь родовитості Коцюбинських, але не дискусійним – те, що власне українського духу в родині було вельми мало. Як і чи не все того часу панство – навіть дрібнувате, – Коцюбинські домашньою мали російську мову. Мужичка звучала навколо – поміж простолюддя і від няні Хими, що доглядає худенького і хворовитого хлопчика, якого Гликерія Максимівна ніжно називала Мусею. З тим іменем для своїх ближніх він і пішов по життю. І вже будучи главою сімейства лишався Мусею. Так його називала дружина, так він підписував листи до неї.

Його навернення до українства стало несподіваним для всієї родини, оскільки це не було логічним розвитком подій. У юній душі щось раптово перевернулося. За спогадами родини, Михайло, як і всі Коцюбинські, в дитинстві завжди говорив російською, але якось, хворіючи, в маренні заговорив українською. То був воістину віщий знак. (М.Слабошпицький.)

Вправа 30. Прочитайте уривок і визначте стиль та жанр наведеного тексту.

Чи полемізують автори діалогу? Чим, на вашу думку, такий текст зацікавить читачів газети?

Чи є у тексті експресивна лексика? Чим будиться й утримується увага читачів?

Кореспондент: Володимире Олександровичу, які доленосні події й люди визначили Ваш творчий шлях?

Володимир Бакзилевський: Не переконаний, що події й люди визначають творчий шлях. Вони можуть допомогти саморозкритися, на якомусь етапі стимулювати творчість, але спершу маєш почути в собі віддалений звук калатальця, що вже на підсвідомому рівні навертає до, за Сковородою, сродної праці. Отой неясний звук і є першопопитом до пізнішого усвідомлення того, до чого ти схильний, що тебе притягує. Гадаю, він і є визначальним. Людина почула свій внутрішній голос, який ще називають самістю, що в кожного така ж неповторна, як і відбитки пальців.

У моєму випадку почути себе допомогла книга, яка стала реальнішою від самої реальності. Вона й спонукала до віршування. Стимулював його в пору школярства улюблений учитель літератури, якому я присвячував вірші, хоча й не наважився показати бодай один із них.

Кореспондент: В юності майже всі пишуть вірші. Одиниці стають критиками, літературознавцями, істориками, філософами. У Вашій постаті все дивом зійшлося. Що було спонукою?

Володимир Бакзилевський: Ніколи над тим не замислювався. Можливо, позначився досвід газетної роботи. Якось виходило само собою, що поезія й літературна критика ішли майже в парі. Я ніколи не заздрив чужому успіху, завжди відчував бажання поділитися враженнями з приводу прочитаного, якщо воно зачіпало свідомість. Була й зарядженість на полеміку, на відстоювання свого бачення... (З газети.)

Вправа 31. Прочитайте текст і проаналізуйте його інформативність; визначте тип мовлення. У якій послідовності висвітлюються тут факти? Чи робиться оцінка інформації?

Як би ви визначили жанр тексту? Чи є тут означення, якщо так, то які? А терміни?

Проаналізуйте речення з точки зору їх побудови.

Номер журналу «Слово і Час» (№5, 2013) відкриває рубрика «Питання шевченкознавства». Тут надруковано закінчення статті про минуле й сучасне Шевченківської премії.

Матеріали з архіву О.Мишанича (1933-2004), зокрема рецензію на книжки В.Заремби «Іван Манжура» й Л. Махновця «Григорій Сковорода», а також спогади про вченого опубліковано в рубриці «Дати».

Віра Кандинська вивчає рецепцію дендизму в новелах О.Кобилянської у рубриці «XX століття». Також Анфіса Горбань реконструює сліди міфу в новелі Гр.Тютюнника «Кленовий пагін». Олена Якимович аналізує готичний театр Ю.Липи.

Рубрика «Питання теоретичні» представляє розвідки Богдана Пастуха про роман А.Кримського «Андрій Лаговський» у контексті проблематики декадансу та Віталіни Акизилової про еволюцію «повісті про дівчаток» як літературного феномену. (З газети «Літературна Україна».)

Вправа 32. Ж.Бюффон ще у 1753 р. сказав: «Стиль – це сама людина». Як ви розумієте цю думку?

Прочитайте уривки художніх текстів, наведені нижче. Зверніть увагу на побудову речень, багатство та оригінальність тропів тощо. У чому, на вашу думку, полягає індивідуальний стиль письменника?

Наскільки у кожному тексті відбито епоху і регіон? Чи відчуваєте ви характер автора або героя? Як пов'язаний текст з літературним напрямом?

Вправа 33. Прочитайте текст, визначте тип мовлення; выпишіть засоби та вирази, властиві художньому стилю.

Які слова вказують на те, що цей текст створено наприкінці ХІХ ст.? Впишіть ці слова і замініть їх сучасними відповідниками.

І справді, пишна, широка картина відкривається з могили! Скільки оком скинеш – леліє Дніпро, вигинаючись поміж горами, тихо миючи піскуваті коси... З одного боку знялись над ним шпичасті гори з зеленими садочками, з темними балками, з ланами золотої та червоної стерні. З другого боку – пологий берег пишається на сонці зеленими шатами і десь далеко зливається з блакитним небом. Вправоруч від могили вирізується на небосклоні Княжа гора, вкрита густим, прехорошим лісом. Чудове місце!

На нагірній рівнині воколо могили зеленіє молодий садок. Тут єсть і сливочки, і яблуні, і морелі, і навіть виноград. Стежки обсажені квітками. По грядках кавуни стелять своє огудиння (М.Коцюбинський).

Вправа 34. Прочитайте текст і визначте у ньому діалектизми. Яка їхня роль? Які засоби створюють урочистий колорит?

Високий ватаг, наче дух полонини, обходить з вогнем стоїще. Обличчя у нього поважне, як у жерця, ноги ступають твердо й широко, а дим з головешки фурка за ним крилатим змієм. На воротях стложца, куди мають переходити вівці, ватаг кида вогонь, а сам наслухає. Він чує хід полонинський не тільки вухом. Він серцем чує, як з глибоких долин, де киплять ріки та рвуть береги, з тихих осель і цариренок котиться вгору, на поклик весни, жива хвиля худібки і під ногами її радо зітхає земля. Він чує далеке дихання отари, ричання корів і леде вловимий голос пісень (М.Коцюбинський).

Вправа 35. Прочитайте текст і визначте у ньому жаргонізми. Яка їхня роль?

Каталася Червона Шапочка на Вовкові до ранку. Вранці під'їхала до бабусиної хати. Зайшла у світлицю:

– Чао предкам!

– Дитино рідна! – сплеснула в долоні бабуся. – А ти де в таку рань тут узялася?

– Ша! – приклала пальця до вуст Червона Шапочка. – Якщо маман питатиме, де я була, скажеш, у тебе ночувала.

– Господь з тобою, дитино! А ти хіба не з дому?..

– Дай щось пошамати! – сказала Червона Шапочка, викаблучуючись перед дзеркалом.

– Нема, дитино, – каже бабуся. – Бо я хворіла.

– Давай бабки. Пошлю Вовка, принесе зараз.

Бабуся витріщилася на внучку.

– Гроші давай! – хрипко пояснила Червона Шапочка.

Бабуся тремтячими руками дістала вузлика. Розв'язала.

Подала Червоній Шапочці свою пенсію.

– На. Нема більше.

(Є.Дудар, «Червона Шапочка»)

Вправа 36. У якому рядку всі іменники є термінами?

1. Професія, слов'яни, обрамлення, морфема, пошта.
2. Квітка, тичинка, суцвіття, казка, святиня.
3. Політика, менеджер, маклер, кімната, квадрат.
4. Конгломерат, синтез, дієслово, теорема, квант.
5. Дорога, вулиця, стежка, хата, готель.

Вправа 37. У якому рядку всі іменники є термінами?

1. Учитель, конференсьє, конференц-зал, автобус, телевізор.
2. Базар, хліб, молоко, донька, виделка.
3. Картопля, льон, читач, батько, університет.
4. Бюлетень, делегація, корінь, аташе, атом.
5. Кариголам, північ, квітник, садівник, печиво.

Вправа 38. У якому рядку всі слова є застарілими? Якого типу кожен із архаїзмів?

1. Святиня, сопілка, подвиг, черес, любов.
2. Побратим, зразок, сіножать, воїн, княгиня.

3. Перепілка, риторика, музикальність, літера, загадка.
4. Військо, гердан, плай, вишняк, блаженство.
5. Чернь, десниця, воєвода, рать, вої.

Вправа 39. Прочитайте уривок з твору В.Стефаника, знайдіть діалектизми. Яке їх функціональне призначення?

Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за него не хотів піти заміж, бо коби то лишень діти, але то ще й біда і нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто за него не знав, як він жиє, що діє, хиба найблизші сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом з дівчатами на печі.

А тепер все село про него заговорило. То прийшов він вечером додому та й застав дівчата на печі.

– Дьидю, ми хочемо їсти, – сказала старша Гандзуня.

– То їжте мене, а шо ж я дам вам їсти? Аді, є хліб, та й начиний-теси!

(В.Стефаник, «Новина»)

Вправа 40. У якому рядку всі слова є однозначними?

- 1) урок, історія, джерело, земля, хліб, зелений, малювати;
- 2) числівник, опис, Україна, Карпати, мідь, сода, азот;
- 3) поле, пташеня, світло, зерно, школа, хутір, зв'язок.

Вправа 41. У якому рядку всі слова є багатозначними?

- 1) холод, урок, історія, стиль, поле, голова, світло;
- 2) сантиметр, чай, архітектура, ідеалізм, фарби, скульптор, олень;
- 3) буква, реакція, часник, рука, апельсин, звук, пісня.

Вправа 42. У якому рядку всі фразеологізми мають однакове значення?

1. Грати очима, точити лясси, душа в душу, бити чоботи.
2. Грати мовчанку, ні пари з вуст, тримати язик за зубами, мов у рот води набрав.
3. Рукою подати, сидіти в печінках, грати на нервах, легкий хліб.
4. Пасти задніх, накивати п'ятами, байдики бити, грати першу скрипку.

5. Викинути з голови, випустити пару, збити з пантелику, на руку ковінька.

Вправа 43. У якому рядку всі фразеологізми мають однакове значення?

1. Носа не показувати, нема живої душі, за тридев'ять земель.
2. Зганяти зі світу, вішати собак, без мила в душу лізти.
3. Ворожити на бобах, дати звістку про себе, вити вовком.
4. Повісити носа, стерти з лиця землі, уродитися в сорочці.
5. Живіт присох до спини, ріски в рот не брати, крихти в роті не було.

Вправа 44. Який фразеологізм є антонімом до вислову «бити байдики»?

- бити себе в груди;
- бити по кишені;
- працювати не розгинаючи спини;
- працювати як мокре горить;
- бити ключем.

Вправа 45. Прочитайте епітети до слова «мед» (про колір, запах, смак, характер фізичного впливу та ін.). Які з них можна вжити в офіційно-діловому стилі? Напишіть з використанням означенням оголошення в газету.

Ароматний, білий, бурштиновий, бурштинно-золотий, водянистий, гіркий, гречаний, густий, духмяний, жовтий, загуслий, запашний, зацукрений, золотий, золотистий, золотисто-жовтий, іскристий, крупчастий, липкий, недобрий, нерозсичений, отруйний, пахучий, полиновий, прозорий, п'яний, рідкий, свіжий, світлий, скляний, солодкий, сонячний, сонячно-хмільний, сьйливий, темний, терпкуватий, тлустий, цілющий, чародійний, чудодійний, щільниковий, янтарний, ярий, ясний.

Вправа 46. Прочитайте епітети до слова «традиція». Котрі з них носять термінологічний характер і можуть вживатися в науковому стилі? Складіть, використавши кілька наведених епітетів, речення в художньому, публіцистичному та науковому стилях.

- Багата, батьківська, благородна, благотворна, блискуча, велика, висока, вікова, віковична, вічна, героїчна, глибока, давня, дідівська, добра, жива, заведена, звична, здорова, історична, корисна, міцна, незмінна, неухильна, почесна, прекрасна, свята, священна, славетна, споконвічна, стара, старовинна, стійка, сувора, судова, чужа;
- академічна, акторська, армійська, бойова, військова, демократична, житейська, інститутська, культурна, літературна, музична, народна, національна, реалістична, релігійна, родинна, студентська, сценічна, театральна, шкільна.

Вправа 47. Прочитайте епітети до слова «вогонь». Котрі з них носять термінологічний характер і можуть вживатися в науковому стилі? Перепишіть, згрупувавши слова за стилістичним призначенням. Складіть, використавши кілька наведених епітетів, речення в художньому, публіцистичному та науковому стилях.

- Багрянний, барвистий, білий, блакитний, блискавичний, блискучий, блідий, буйний, великий, веселковий, гарячий, голубий, далекий, досвітній, дрижачий, жовтий, жовтогарячий, жовто-зелений, захмарний, зелений, золотий, кольоровий, колючий, кривавий, мерехтливий, мертвий, илявий, могутній, негасимий, невеличкий, нерівний, ніжно-жовтий, палючий, пекельний, пурпуровий, різнокольоровий, рожевий, рожево-білий, рубіновий, рудий, рудо-жовтий, сильний, синій, скупий, слабкий, страшний, стрімкий, сяючий, темний, теплодаєний, тремтливий, тріскучий, тьмянний, фіолетовий, хльосткий, холодний, чахлий, червоний, чистий, швидкий, яскравий.
- (Як правило, у множині) бенгальський, вартовий, вечірній, вічний, електричний, корабельний, купальський, маяковий, портовий, сигнальний, сторожовий, щогловий.

Вправа 48. Прочитайте епітети до слова «закон». Котрі з них носять термінологічний характер і можуть вживатися в науковому стилі, а котрі вживаються тільки в розмовному? Які з наведених слів носять урочисте забарвлення? Чому? Перепишіть, згрупувавши слова за стилістичним призначенням. Складіть, використавши кілька наведених епітетів, речення в розмовному, художньому, публіцистичному та науковому стилях.

Безумовний, великий, вічний, всевладний, всесильний, гармонійний, довічний, загальний, залізний, застиглий, історичний, могутній, міжнародний, періодичний, сухий, мудрий, надзвичайний, незмінний,

неминучий, неодмінний, непорушний, непохитний, несхибний, несхитний, об'єктивний, неписаний, звіриний, новий, святий, суворий, твердий, праведний, хитрий, невблаганний, писаний.

Вправа 49. Прочитайте епітети до слова «сніг». Котрі з них носять термінологічний характер і можуть вживатися в науковому стилі? Перепишіть, згрупувавши слова за стилістичним призначенням. Складіть, використавши кілька наведених епітетів, речення в художньому, публіцистичному та науковому стилях.

Весняний, гірський, лавинний, настовий, рівнинний, січневий, тайговий, талий, торішній.

Світлий, сивий, синій, брудний, почорнілий, цукровий, лапатий, густий, перший, глибокий, дрібний, жорсткий, колючий, злежаний, збитий, затверділий, крупчастий, сипкий, сипучий, тихий, ніжний, лінивий, тяжкий, божевільний, веселий, казковий, невинний, незайманий, печальний, пустельний, сонний, сумний.

Вправа 50. Прочитайте епітети до слова «ясен». Чи є серед них такі, що носять термінологічний характер і можуть вживатися в науковому стилі? Складіть, використавши кілька наведених епітетів, речення в художньому, публіцистичному та науковому стилях.

Високий, гіллястий, гарний, гордий, гордовитий, ласкавий, молодий, найкращий, підчуханий, старий, стрункий, тонкий, тонколистий.

Вправа 51. Прочитайте початок новели Богдана Лепкого «Гусій». Знайдіть діалектизми і поясніть лексичне значення кожного з них.

Яка роль діалектизмів у цьому тексті? Що зміниться, якщо вжити замість них літературні слова?

Чого досягає автор, вводячи головного героя на початку твору особовим займенником, на відміну від гусей? Щоб переконатись у ваших припущеннях, прочитайте твір повністю.

Збудили його рано, разом зі сходом сонця. Від матері дістав спорий шматок хліба, на плечі закинув вереньку і погнав гуси. Не багато їх було. Стара глива гуска і двоє маленьких, зелених гусенят. На його щастя, цього року не вилізло більше. Глива була дуже поважна і спокійна, словом, – чесна гуска. Зате гусята не вдалися у свою маму. То ставали, то вертали домів, то сходили з дороги. Вона гнівалася на них, сичала а навіть лопотала крильми. Гринунь не мішався до них.

Узагалі він не знав, нащо його так рано будять і на таке зимно висилають у поле, коли глива й без нього потрапила би піти, попасти себе і гусят і вернути до хати.

Вправа 52. Прочитайте уривок з нарису Богдана Лепкого «Жуків». Знайдіть застарілу лексику та діалектизми, визначте їх роль.

По смерті жуківського пароха, отця Йосифа Лужницького, батько мій перенісся з Поручина до Жукова.

Жуків числився до кращих парохій у деканаті. Мав більше ніж сто моргів поля і поверх тисячі душ населення. Село не мало двора, і люди були доволі заможні. Поміж ними траплялися і шляхетські роди, Білецьких, Недільських, Рутковських. Назагал жуківці ніяк не нагадували колишніх панських підданих, панщизняків. Одягалися гарно, поводитись чемно, але перед будь-яким посіпакою з міста не знімали шапок та не гнулися в чотири погібелі...

Вправа 53. Прочитайте речення. Що спільного в композиції наведених нижче текстів? Яка це стилістична фігура?

Хто вночі побачить береги Дніпрові, коли все в огнях – земля, вода і небо» – коли і перед греблею, внизу, десь глибоко, ніби в проваллі, також пливуть вони чарівно білі, як фантастичні лебеді, а над ними, знову вгорі, мов у повітрі, летять експреси електричні; коли все це виблискує, іскриться, неначе в зорях, зсипаних з усього неба і роздмуханих подихом Дніпра, – тому дух захопить від краси, снагою юності наллються груди – не знає світ таких чарівних барв (Я. Баш).

1. Ні зоряних небес мандрівні хори,
Ні вітрокрилі в морі байдаки,
Ні в полі збройних лицарів полки,
Ні звіра красного глибокі нори,
Ні вісті, що приходять через море,
Ні строф любовних точені рядки,
Ні в ароматах свіжої луки,
Ні співання дам, що тішать ваші зори, –
Ніщо мого вже серця на торкне:
Свій день і сонце втратило, трудне,
І все для нього мороком укрите.
Журбою стали довгі дні мої:
Я кличу смерть, бо прагну ту зустріти,
Що був би краще не стрічав.

2. У барвисту тишу осіннього лісу, у вранішній туман, що сповз з верхів'я дерев, у шурхітливий покрив, з-під якого ще де-не-де проколюються лискучі шапочки опеньків, у прочинене вікно лісничівки, у ясну блакить неба – вкрадливо вдарився дзвін металу з кузні коваля.

Вправа 54. Яке з речень є періодом? Обґрунтуйте свою думку.

1. Мудрість народної поезії, прозорість її слова і таємничий чар мелодій, що відразу ж поведе твою душу на береги історії, на тихі води і ясні зорі, викреше із серця іскри завзяття та веселощів, – ось це стало його смутком і радістю.

2. Коли не знаєш, хто ти, з ким, для чого, коли в душі ні доброго, ні злого, – пропаща юність і життя пропаще!

Вправа 55. Прочитайте наведені нижче слова. Згрупуйте їх за ознакою застарілості, розмовності. У якому стилі можна, на вашу думку, вживати кожную з груп?

Каркання, колотівка, квичання, лазиво, лавиця, лісничиха, милостивець, мирський, нарід, поличчя (обличчя), присилувати, ноговиці, п'яненко, пучнявити (набрякати), п'ядь, пчихати, коругва, затривожений, московка (дружина москаля), мовчливий, рать, зодчий, лушпа.

Вправа 56. Прочитайте вирази. Де і в якому стилі мовлення їх можна зустріти? Як їх називають? Замініть кожен вираз літературним відповідником. Подумайте, як кожна група характеризує людину, яка нею послуговується у мовленні.

1) Канєшно, капець, тіпа, всьо, намьок, носки, воппем, карочє, поняв, почті, блін, кстаті, кіпіш.

2) Айно, файно, якмай, инак, фурт, иппен, сарака, д'ньому, до 'ня, серенчливий, фіглювати, копоня.

3) Маманя, папаша, братуха, братан, браток, сестрьонка, малиш, доця.

Вправа 57. Прочитайте текст. Чому він приписаний до минулого, які слова передають давню епоху? Перепишіть, підкресліть ці слова, доберіть до них сучасні відповідники і прочитайте текст ще раз, замінивши ними архаїзми. Що змінилось у сприйнятті? Чому?

Князь і княгиня, верховні ієреї церкви, мужі київські старші й молодші стали на заборолі перед падворітною церквою, верещали роги, гучали котли, крик бив у небо, а небо відлунювало мідним дзво-

ном, коли Євпраксія проходила через Золоті ворота. Князівська гідність не дозволяла їй іти пішо, їхати кінно годилося мужам, воли заклечані були для долання нудьги й тягара довгої мандрівки, тоді ж як мала покинути вельможна невіста головний город землі своєї? Винесено її у відкритій золоченій лектиці, що нагадувала штудерний кораблик з різьбленим носом і круто стесаною кормою; лектику несли вісім атлетів-сороходів, несли легко, вправно, без щонайменшого схитування, так що Євпраксія й не сиділа, а стояла посеред нош, не торкаючись до стінок і не тримаючись руками – стояла в розпачливо-урочистій закам'янілості. З київського валу, із заборолла, мовби з самого неба, летіли на неї квіти й вінки; квіти встеляли дорогу, вони росли позад неї, відгороджували Євпраксію від Києва, може, й навіки. Ні озирнутися, ні заплакати, ні закричати тужно...

А позаду вже починав виходити з города обоз – одна половина з Золотих воріт, друга з Жидівських, обидві незабаром сполучилися на Білгородській дорозі. Євпраксія перебралася з лектики в кутий сріблом пишний свій повіз, білі воли з завітчаними рогами, спокійно ремигаючи, потягли коштовний тягар. Усе потонуло в хмарах куряви, світ зник з-перед очей нещасної дівчини, і тоді вперше згадала вона про свою вельможність і в першому нападі шалу закричала:

– Наперед хочу! (П.Загребельний, «Євпраксія»)

Вправа 58. Прочитайте уривок з роману П.Загребельного «Диво». Знайдіть у ньому описи. Яку роль у них виконують однорідні члени речення?

І враз до нечастого стуку його підборів долучився новий звук, квапливий, знервований, ще далекий, але виразний і чіткий: тук-тук-тук! Так наче хтось наздоганяв його. Не зовсім приємне відчуття, коли в темряві, на пустельній дорозі, наздоганяє тебе хтось невідомий. До того ж Отаві аж ніяк не хотілося, щоб хтось порушував його самотність. Тому він надавав ходи, хоча й так був певний, що навряд чи зможе будь-хто наздогнати його. Хіба що матиме ще довші ноги.

І все-таки воно наздоганяло. Ближче й ближче – тук-тук-тук! Уперто, відчаєно, майже в безнадії билося об тверді плити позад Отави, який ішов швидше й швидше, вже чомусь твердо переконаний, що женеться саме за ним, навіть починав уже здогадуватися, хто саме, хоч не був ще певний, але певність тут була зайва, бо однаково знав ці кроки, звідкись давно вже відомий чомусь був йому оцей перестук каблуків, так ніби він тільки те й робив у своєму житті, що наслуху-

вав перестуки жіночих каблуків і вирізняв з-поміж них один, той, що колись має почути його в вологій холодній пітьмі на безлюдній алеї приморського міста.

Він ішов так швидко, як тільки міг, прогонисто викидав уперед то одну, то другу ногу, мав цибаті, аж он які; той, хто за ним намірився гнатися, мусив нарешті зрозуміти, що справа його геть програна, безнадійна від самого початку, і воно таки справді, мабуть, так і сталося, погоня мовби почала відставати, перестук позаду ставав тихіший і тихіший, а потім, коли Отава відітхнув уже вільніше, перестук раптом зірвався на безладне спазматичне: ток-ток-токі – такий звук лунає лише тоді, як біжить жінка, коли вона дивно випрямляє ноги, а тіло її в цей час заточує обережні півкола, їй важко втримати рівновагу, тому вона швидше й швидше викидає наперед штивні ноги і вибиває каблуками: ток-ток-ток, а сама виплітає з заплутаних мережив свого вихитування нелегку доріжку просування вперед.

І цей біг Отава міг би вирізнити з тисячі й мільйона, хоч перед тим ніколи його не бачив і не чув. То бігла вона, ніхто інший.

Він став і повернувся назад. З темряви невиразно наближалось до нього її біле пухнасте пальтечко. Художниця добігла до Отави і, задихана, майже впала йому на плече.

– Це ви? – вдаючи, ніби щойно впізнав її, сказав черство Отава. – Що з вами?

– Я гналася за вами. (П.Загребельний, «Диво»)

Вправа 59. *Визначте стиль за уривком тексту. Підкресліть слова-терміни. Яке їх функціональне призначення?*

Основні зусилля традиційної системи освіти зосереджені на набутті знань, умінь і навичок, що догматично абсолютизувало знання і формувало відповідний підхід до навчання. Основна увага при цьому фокусується на самих знаннях, а те, для чого вони потрібні, залишається поза увагою. Компетентнісний підхід зміщує акценти з процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування в учнів здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання й досвід у різних ситуаціях. Така концептуальна схема спонукає вчителя до зміщення акцентів у своїй навчально-виховній діяльності з інформаційної в інформаційно-управлінську площину. (З журналу «Учитель початкової школи»)

Вправа 60. *Випишіть стилістично нейтральну лексику.*

Рука, дощ, вдарити, казковий, з'явитися, майоріти, лебедята, соколята, книги, шлях, закон, завітаний, юність, стаття, концерт, село, поличка, дівчинка, ручка, писати, зупинка, виліт.

Які з виписаних слів можуть набутися стилістичного забарвлення в тексті? Свою відповідь проілюструйте.

Вправа 61. *Виконайте стилістичний аналіз тексту.*

Молитва

В проваллю тьми, в країні сліз і болю,
Над ріками, змутнілими від крові,
Поникли ми, як той бур'ян на полю,
І дзвонимо одчаєм серць в окупи.
Ох, Отче наш! Ти бачиш наше горе?
Наш п'яний сум і серце, з жалю хворе?

Ми винні – що ж! Будь милостив нам, грішним,
А ні, так бий заслуженим нас гнівом.
Візьми усе бездольним, безпотішним,
Напій нас вщерть одчаєм і сумнівом.
Та діти в нас невинні, мов лелії!
Ти бачиш їх – і в Тебе дух не мліє?

Як стадо псів, зійшлися супостати
Й вергли на них свою скажену лютю.
О Господи! І в Тебе була Мати,
Що підхрестом пила гірку отруту...
Якщо звірі душею скам'яніли,
Невжк Твій гнів і гром замірили?

Прийми, Благий, під захисну егіду
Безпомічних, що впали в кігті зради.
Піднявши нам над ворогом побіду,
Поли нам, Боже, хоч би блиск розради:
Не покидай сиріт в годину смерті
І дай нам силу по-геройськи вмерти!

Петро Карманський

Вправа 62. Згадайте, що ви знаєте про І.Вишенського. Прочитайте уривок з «Послання до єпископів...» і проведіть дослідження стилістичних особливостей мови за таким планом:

- 1) комунікативне завдання тексту, сфера його застосування;
- 2) характерні особливості висловлювання: невимушеність, офіційність, образність, емоційність та ін.;
- 3) лексичні й граматичні особливості тексту; художні засоби;
- 4) стиль, до якого належить текст.

Покажіть же мені, о ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас, будучи в мирському житті, виконав оті шість заповідей, узаконених Христом: тобто чи голодних нагодував, чи спраглих напоїв, чи мандрівних людей прихистив, чи голих одягнув, чи хворим послужив, чи темичників навідував? Чи не ваші милості ті шість заповідей не тільки потоптали в мирському чині, але й нині, начебто в духовнім перебуваючи, постійно топчете!

Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих, котрі носять той самий образ Божий, що й ви; на сиріт церковних і їхнє прогодування подане від благочестивих християн грабуєте і з гумна стоги та обороги тягнете, самі з того зі своїми слугами годуєтеся, їхній труд та піт кривавий, лежачи та сидячи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені курите, пиво трояко виборне варите і вливаєте у прірву ненаситного черева, самі і з гістьми своїми пересичуєтеся, а сироти церковні голодні і спрагли, а бідні піддані у своїй неволі річної потреби не можуть задовольнити, з дітьми у скруті: їжу собі мають, боячись, що їм хліба до наступного врожаю не вистачить...

Вправа 63. Прочитайте і визначте ознаки епістолярного стилю в листі Т.Г.Шевченка до А. І.Лизогуба.

8 листопада 1849. Оренбург

Друже мій єдиний! Позавчора вернувся я із того степу киргизького та моря Аральського до Оренбурга та й заходився оце писати до тебе. Пишу, а ще і сам добре не знаю, чи живий ти на світі, чи здоровий, бо вже оце трохи не півтора року, як ми не переписались з тобою ані одним словом, а за таке врем'я багато води в море утекло. Може, і у вас кого не стало, бо холера, кажуть, здорово-таки косила. Коли живий ти та здоровий, то напиши до мене, друже мій, не гаючись. То я тоді вже одпишу до тебе, геть усе порозказую, як мене носило по

тому морю, як я у степу отім безкраїм пропадав. Геть усе розкажу, нічого не потаю. А тепер поки що поклонись од мене всьому дому вашому і добрій Варварі Ніколаївні, скажи їй, що я живий, здоровий і коли не дуже щасливий, то принаймні веселий.

Оставайся здоров, не забувай на безталанні Т.Шевченка.

Вправа 64. Відредагуйте речення.

1. Удар по воротах до своєї мети не долетів.
2. Захисник сильно б'є своєю ногою.
3. Ми захоплюємося й любимо наш край.
4. Усякий учень має пройти тестування.
5. Незважаючи на дощі, урожай буде зібрано.
6. У лісі живуть різні звірі, дикі тварини.
7. Я взяла мої речі і побігла за дівчатами.
8. Квіти пахнуть ніжно, але різко.
9. Не тільки збирали суниці дівчата, але й хлопці.
10. Буки ростуть в Альпах, Карпатах, Криму, Кавказі.
11. Наступили самі короткі дні.

Вправа 65. Доберіть до поданих слів синонімічні фразеологізми.

Дуже багато: ...

Мало: ...

Розумний: ...

Дурний: ...

Плакати: ...

Сміятися: ...

Схожі: ...

Посварились: ...

Одружились: ...

Ліниво: ...

Без результату: ...

Приховувати: ...

Базікати: ...

Швидко: ...

Вправа 66. *Складіть опис весни (5-6 речень), використовуючи тільки іменники та прикметники. Яку роль, на вашу думку, виконують ці частини у тексті?*

Вправа 67. *У тесті-діалозі розкрийте значення фразеологізму море по коліно. Якого стилю текст ви створили?*

Вправа 68. *Прочитайте. Яка головна думка твору? У яких рядках вона висловлена? Визначте художні засоби в уривку з вірша Петра Скунця.*

Чи цілий світ, чи тільки свій світок
Ти зігрівав надією своєю,
Але Земля зробила ще виток,
І ще виток зробив ти нині з нею.
Земля летить, зупину їй нема!
А ти спинись на хвильку і помисли:
Ти знав політ? Чи, може, крила звисли,
І мчить тебе планета задарма?

Спитай себе, навіщо ти живий
Якраз тепер, якраз у нашу пору.
Земля тебе несе у рік новий,
І пізно вже боятися простору.
І мусиш ти постаршати на рік.
Та глянь в лице майбутньому відважно:
Старіти – сумно, застаріти – страшно,
Хто застарів – той сам себе прирік.

Вправа 69. *Прочитайте речення. Випишіть епітети до слів «любов» та «луна». Котрі з них можна вважати авторськими (оригінальними)?*

Доповніть виписане власними словами-прикладами. Позмагайтесь у класі, в кого знайшлося найбільше художніх означень. Перевірте за «Словником епітетів української мови», які епітети ще можна додати.

І. 1. На хвилях віри ожива всетворяща любов (Є.Сверстюк). **2.** Ми знаєм: любов життєдайна й жива не кориться моці, не слухає сили... (М.Бажан). **3.** Це тут, на Базарній, жила неповторна, моя чорнобрива любов (В.Сосюра). **4.** У його очах любов одна, любов великая сіяє!

(В.Мова) 5. Мені здавалося, що я нагадую йому про себе потайною любов'ю (Р.Андріяшик). 6. Любове моя вогнекрила, ти линеш в осінню даль (Д.Павличко).

II. 1. Від ... лісу... відбивалась голосна луна (У.Самчук). 2. Заклик знемагаючої Праги невідступно дзвенів йому у вухах гучною луною... (О.Гончар). 3. Луна сполохана, і від розривів то тут, то там – уже весь ліс посивів (В.Мисик). 4. Гримнув вистріл і покотився стоногою луною по всіх верхах (Г.Хоткевич). 5. Гучний, басовитий голос, долітаючи до недалекого ліска, стрибав там поміж деревами переляканою луною (Ю.Бедзик). 6. Та поетична сиза далеч пориває думку, приманює до себе, як тиха луна дивної музики, як одгуки чудової пісні (І.Нечуй-Левицький).

Вправа 70. *Складіть три речення з епітетами до слова «ліс», обравши по одному слову з кожного рядка. Яка різниця між епітетами з різних рядків? Підберіть для кожного назву.*

Віковий, віковичний, прадавній, молодий, столітній, правічний, доісторичний.

Густий, смарагдово-рудий, сріблясто-синій, чорний-чорний, густо-зелений.

Тихий, тривожний, добрий, задуманий, самотній, покинутий, сонний, зачарований, мовчазний, сердитий, насуплений, осиротілий.

Вправа 71. *Як ви розумієте вислови «крилата думка», «вбога думка»?*

Доберіть якомога більше епітетів до слова «думка». Підкресліть хвилястою лінією ті з них, які пов'язані з певним настроєм, переживанням. Знайдіть епітети – антитезу, епітети-синоніми.

Вправа 72. *Прочитайте вірш Івана Малковича «Наші тріє царі». Визначте мотив. Котрий рядок свідчить про перевтілення воїнів в естетів? Знайдіть у ньому алюзію, архаїзми. Яка роль епітетів у цьому тексті?*

Як впливає ритмомелодика на зміст твору? Прослідкуйте її хід від хаосу до гармонії.

Тріє царіє бредуть попри річку,
Очеретом борода зголили,
Мечами траву січуть на січку
І мугичуть собі: тили-лили.

В клуночках їхніх – дари пророчі –
Хусти шовкові для Йосипового знайди:
«Дивний, кажуть, хлопчик: у нього очі –
Таких у світі більше не знайдеш...»

Враз в їхні душі чудна пісня ллється:
Переглядаються, починають співати,
Гублять мечі, підкручують вуса і оселедці:
«Бог ся рождає, хто то може знати!...»

Вправа 73. Прочитайте і знайдіть дві групи паронімів. Доберіть українські відповідники до слів іношомовного походження. У текстах якого стилю, на вашу думку, краще вживати власне українські слова?

Концентрація, експеримент, екстравагантний, дезінфекція, градація, прогрес, локдаун, оптимальний, ефективний, ефектний, експресія, асиміляція, рефлекс, котедж, хол, функція, фах, вердикт, перипетії, емульсія, імпорт, експорт, абориген, інновація.

Вправа 74. Прочитайте уривок з книжки відомого українського мовознавця. Визначте тему, головну думку, стиль тексту та тип мовлення.

Чимало українських журналістів поза мікрофоном, екраном чи редакцією друкованого органу не користуються українською мовою, через що з їхніх вуст або з-під пера й вилітають численні «перли». Створюється враження, що дехто з теле- й радіожурналістів України замість того, щоб заохочувати громадян нашої держави до поширення сфер уживання української мови, тільки й чекає, аби інтерв'юваний заговорив російською мовою, щоб і самому негайно перейти на неї. Інакше чим можна пояснити те, що по телебаченню й радіо люди з колоритними українськими прізвищами виступають російською мовою, часто кумедною (бо не можна ж жити на рідній землі й досконало вивчити мову, занесену з інших країв), аби тільки не українською. Приклад такі люди часто-густо беруть із журналістів.

Нехтуючи українську мову, наші журналісти забувають, що то аж ніяк не їхня особиста справа. Адже шанобливе чи зневажливе ставлення до мови корінного народу громадяни країни безвідносно до їхньої національної належності свідчить про нормальну чи ненормальну обстановку в державі. Нормальні міжнаціональні стосунки можливі тільки тоді, коли приклад поваги до материнської мови подає сам

корінний народ. Стан державної мови, рівень володіння нею, поширеність у різних сферах життя – усе це показники цивілізованості суспільства. Бо хіба можна сподіватися на створення привабливого образу України в світі, коли мовна ситуація в ній змінилася тільки на папері? Це пояснюється насамперед тим, що керівники теперішньої незалежної України не дуже дбають про відродження мови народу, який так необачно довірив їм свою долю. За таких умов місію відродження української мови мусить узяти на себе українська інтелігенція.

Працюючи за умов засилля на нашій землі московських засобів масової інформації, які безкарно й невпинно ведуть протиукраїнську пропаганду, відбиваючи шалений наступ на Україну різних зайшлих та місцевих анти українців, сучасний український журналіст повинен бути національно свідомим, гордим за свій давній народ, який усупереч усім витівкам не дуже ласкавої долі зберіг єдину милозвучну мову, витворив чарівні пісні та невпинно йшов до незалежної соборної держави. Знати історію, звичаї, уподобання свого народу, його стосунки з іншими народами світу, яких він ніколи не позбавляв ні рідної мови, ні рідної землі, ні національної самобутності. Пам'ятати про те, що в будь-якій ситуації він виступає від імені відродженої України. Знати й любити українську мову, говорити нею так, аби всім, хто його слухає, захотілося навчитися нашої мови й користуватися її скарбами. Вивчати мови інших народів. Навчаючись чужого, ніколи не цуратися свого. Залишатися неповторною українською особистістю в широкому колі особистостей, що репрезентують решту народів світу (О.Пономарів).

Вправа 75. Прочитайте речення, знайдіть у них порушення милозвучності. Відредаговані речення запишіть.

1. В кого ви збираєтесь зупинитись в Львові? 2. Здається, це в'їзд в Сваляву. 3. Турист з Франції був в захопленні від побаченого. 4. У Ужгороді відбувся фестиваль вина. 5. Вітер переходив в буревій. 6. Коли ти повернешся з змагань? 7. Він знов блукав спорожнілими вулицями. 8. Мама радила йому узяти з собою теплий светр. 9. Ольга і Іван – брат й сестра. 10. Парк був вкритий снігом. 11. В траву упали два жовті яблука. 12. О одинадцятій розпочинається другий тур змагань.

Вправа 76. Проведіть бліцтурнір, даючи відповіді на запитання.
Як правильно:

На досвід опираються чи спираються?
Схід Ближній чи Близький?
Будова чи будівля Кабінету Міністрів?
Комісія авторитарна чи авторитетна?
День відкритих чи відчинених дверей?
Думка громадська чи громадянська?
Новина вразила чи уразила?
Вчинок гуманний чи гуманістичний?
Дорога лісна чи лісова?
Доріжка кам'яниста чи кам'яна?
Події освітлювати чи висвітлювати?
На поїзд квиток чи білет?
Лікарський чи лікарняний корпус?

Вправа 77. Прочитайте текст. Який його стиль та тип мовлення? Спробуйте визначити жанр твору.

Чому, на вашу думку, автор широко використовує прості речення, а також однорідні члени речення?

Страшне лихо спіткало Полтаву. Чорна хвороба, мов траву, косила людей. Ледве-ледве ховати їх встигали. У місті не стихали ридання матерів, які навіки втрачали своїх малят, плач діток, котрі лишалися бідувати сиротами. Ні лікарі, ні знахарі ані ліками, ані чарами нічого не могли вдіяти.

Одна біда йде й іншу за собою веде. Цілими хмарами сарана налетіла. Кажуть, аж з Персії нанесло її. І де не пролетить – там чорні поля й городи лишає за собою та гіркі сльози людські.

У полтавців уже й руки почали опускатися, так їх усі ці лиха замордували. Зібралися вони на площі й бідкаються, не знаючи, що подіяти. Аж тут з гурту вийшла дівчина та й каже так рішуче: «Я знаю, що робити! Треба он під тією горою, що над річкою здіймається, викопати криницю і пити воду тільки звідтіля. Тільки так можемо порятуватися».

Спочатку посміялися полтавці: «Якщо ліки та чари ту хворобу не беруть, то що ж та вода з нею вдіє!» Але згодом подумали й вирішили: «А давайте, лишень., спробуємо!» Викопали криницю. Й потягли-

ся до неї старі й малі. І таки правду казала дівчина – від води тієї цілющої щезла хвороба з міста, лишила тільки гіркі спомини.

Отоді вдячні полтавці й почали величати ту просту дівчину шанобливо «панянкою». На честь її Панянкою назвали й гору, ручай, який з неї стікав, а потім і міський куток, який там виник (В.Посухов).

	ЛІТЕРАТУРА
--	-------------------

1. Авраменко О.М., Чукіна В.Ф. Стилїстика української мови. Програма факультативного курсу/ 10–11 кл. – К.: Грамота, 2008. – 256 с.
2. Барановська О.В. Зміст предметів гуманітарного циклу в профільній школі: шляхи оптимізації/ Українська мова і література в школі. – 2014, №5. – С.47–51.
3. Ботвина Н.В. Офіційно–діловий та науковий стилі української мови: Навчальний посібник. – К.: АртЕк, 1998. – 192 с.
4. Вихованець І.Р. Таїна слова. – К., 1990.
5. Волкотруб Г.Й. Практична стилїстика сучасної української мови. Використання морфологічних засобів мови. – К.: ТОВ «ЛДЛ», 1998. – 176 с.
6. Гончаренко С.У. Методика як наука/Шлях освіти. – 2000. – №2. – С.5–11.
7. Дудик П.С. Стилїстика української мови: Навчальний посібник. – К.: Академія, 2005. – 368 с.
8. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту. Навч. пос. – К.: Академія, 2009. – 264 с.
9. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «я». – К.: Академія, 2001. – 240 с.
10. Коваль А.П. Культура ділового мовлення: Писемне та усне ділове спілкування. – К.: Вища школа, 1982. – 288 с.
11. Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наукова думка, 1966. – 192 с.
12. Коваль А.П. Практична стилїстика сучасної української мови/ 3–е вид., доп. і випр. – К.: Вища школа, 1987. – 352 с.
13. Кононенко В.І. Мовно–культурні процеси в освітньому просторі/ Шлях освіти. – 2011. – №2. – С.2–5.
14. Кордун П.П. Збірник вправ із стилїстики. Посібн. для вчителів. – К., 1987. – 161 с.

15. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови: Підручник/ За ред. Л.І.Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
16. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів/ За ред. проф. М.Пентиліюк. – К.: Ленвіт, 2009. – С.315–368.
17. Навчання в старшій школі української мови на академічному рівні: посіб. для вчителя/ [авт.кол.: Шелехова Г.Т., Голуб Н.Б., Бондаренко Н.В., Новосьолова В. І., Федорчук Т.М, Косянчук С.В.] – К.: Педагогічна думка, 2012. – 208 с.
18. Пентиліюк М.І. Культура мови і стилїстика: Підручник. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.
19. Пентиліюк М.І. Технологія навчання стилїстики в основній школі: лінгводидактичний аспект /Українська мова і література в школі. – 2013. – №2. – С. 13–18.
20. Пономарів О.Д.Культура слова. Мовностилїстичні поради: Навчальний посібн. – К.: Либідь, 2002. – 240 с.
21. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – Вид. 3–тє, переробл. та доповн. – Тернопіль.: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
22. Словник–довідник з культури української мови/ Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – Львів: Фенікс, 1996.
23. Словник епітетів української мови. – К.: Довіра, 1998.
24. Словник синонімів української мови: у 2–х т. – К.: Наукова думка, 2000.
25. Сухомлинська О.В. Школа як соціокультурний образ суспільства/ Шлях освіти. – 2009. – №3. – С.32–35.
26. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.
27. Українська мова. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль – українська філологія)/ [Електронний ресурс] Режим доступу:
<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
28. Українська мова. Комплексний довідник/ В.В.Паращич, В.Ф.Жовтобрюх, В.Ф.Максименко. – Х.: Торсінг плюс, 2008. – 416 с.

29. Універсальний довідник–практикум з ділових паперів/ С.П.Бибик, І.Л.Михно, Л.О.Пустовіт, Г.М.Сюта. – 2–е вид., доп. і випр. – К.: Довіра: УНВЦ «Рідна мова», 1999. – 507 с.
30. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К., 1999.
31. Ходанич Л.П. Ділове мовлення: 300 типових помилок. – Ужгород: Гражда, 2002. – 48 с.
32. Ходанич Л.П. Уроки після школи: Культура мовлення. – Ужгород: ЗППО, 2004.
33. Чак Є.Д. Барви нашого слова. – К.: Рад. шк., 1989. – 176 с.
34. Шелехова Г. Уроки навчання п'ятикласників сприймати мовлення (за новою програмою з української мови)/ Українська мова та література в школі. – 2014. – №6. – С.2–8.
35. Ющук І.П.Українська мова. Підручник. – 4–е вид. – К.: Либідь, 2008. – 640 с.
36. Янко Н. Формування стилістичних умінь учнів початкових класів у процесі роботи над текстами різних типів /Українська мова та література в школі. – 2014, №4. – С.7–12.

Навчально-методичне видання

**Ходанич Лідія Петрівна,
Ходанич Петро Михайлович**

СТИЛІСТИКА В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Методичний посібник для вчителя

Редагування – *Ходанич Л.П., Ходанич П.М.*
Коректура – *Ходанич Л.П., Ходанич П.М., Бабич Н.І.*
Комп'ютерна верстка – *Бабич Н.І.*

Підписано до друку 25.02.2021.
Формат видання 60х84/16.
Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний.

Інформаційно-видавничий центр ЗІППО
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
серія ДК № 1528 від 16.10.2003 р.
88000 м. Ужгород, вул. Волошина, 35